

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка**

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРЬКА РОБОТА

Тема: «Формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання у 2 класі».

Виконала: Мусієнко Регіна Олександрівна

013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

О.О. Вишник

Консультант:

(науковий ступінь, учене завдання, посада)

(ініціали, прізвище)

Допущено до захисту

«__» _____ 20__р.

Завідувач кафедри

(підпис) (ініціали, прізвище)

Дата захисту: «__» _____ 20__р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Глухів, 2023 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	11
1.1. Сутність та визначення «громадянська компетентність» в психолого- педагогічній літературі.....	11
1.2. Особливості формування громадянської компетентності в процесі навчання	20
1.3. Методична система формування громадянської компетентності молодших школярів	27
Висновки до I розділу	35
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	37
2.1. Методи та методика дослідження	37
2.2. Модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі	52
2.3. Аналіз та інтерпретація отриманих даних емпіричного дослідження	61
Висновки до II розділу.....	69
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	87

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГК Громадянська компетентність

ЛЧ Літературне читання

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В українському суспільстві на межі ХХ–ХХІ ст. відбулися кардинальні державно-політичні та соціально-економічні перетворення. Наша країна ступила на шлях формування демократичної правової держави та становлення громадянського суспільства. Успіхи на цьому шляху залежать не лише від розвитку економіки та модернізації правових відносин, а й від певного рівня громадянської компетентності особистості, ступеня готовності молодого покоління до гідних відповідей на історичні виклики, зокрема такі як протистояння російській агресії проти українського народу, яка розпочалася повномасштабним вторгненням на територію України.

Пріоритети, визначені в «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», в Законі України «Про освіту», в Концепції «Нова Українська школа», в «Положеннях про загальноосвітній навчальний заклад», а також у Державному стандарті початкової освіти, вказують на необхідність посилення виховного потенціалу освітнього процесу, ролі громадянської освіти, розвитку демократичних засад у житті освітніх установ та організацію соціальної практики учнів. Соціальне замовлення вимагає від системи освіти здійснення підготовки активної, конкурентоспроможної особистості, компетентної у вирішенні життєвих, професійних проблем, готової нести громадянські обов'язки, відповідальної за власне благополуччя та благополуччя своєї країни у світлі останніх політичних подій.

Наявність державного зацікавлення у формуванні громадянської компетентності підростаючого покоління підтверджує необхідність реалізації цього процесу в освітніх установах у початкових класах. Істотна роль у цьому процесі належить вчителям початкової освіти, успіх якого залежить від професійної підготовки у сфері громадянського виховання, поза як свідомого

громадянина може виховати лише свідомий громадянин високої моральності. Провідну роль у вихованні підростаючого покоління грає особистісний чинник. Вчитель початкових класів, який займається процесом формування громадянської компетентності, повинен сам бути наділений даною якістю.

Ціла низка досліджень у педагогічній науці присвячена проблемі компетентності, в основному вивчаються її окремі види – професійна, інформаційна, комунікативна, дослідницька, правова, економічна та ін. На жаль, мало уваги приділяється компетентності особистості як громадянина, члена громадянського суспільства, що формується під впливом різних політичних умов.

Поняття «громадянська компетентність» у вітчизняній науці почало розглядатися відносно нещодавно і розроблено недостатньо. Зауважимо, що немає єдиного підходу до визначення терміну «громадянська компетентність». Багато дослідників проблеми використовують різні позначення одного поняття: «громадянська компетентність», «громадянська компетенція», «компетенція громадянськості». При всій різноманітності трактувань даного поняття можна виділити загальне, що поєднує авторські підходи до розкриття сутності громадянської компетентності: цивільні знання та вміння, готовність брати участь у демократичних процесах та реалізовувати свої громадянські права та обов'язки.

Вивчення особливостей формування компетентності завжди було джерелом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Серед них можна виділити таких авторів: В. Аітов, Н. Бідюк, Л. Біркун, І. Зимня, М. Кенел, Г. Китайгородська, С. Козак, О. Леонт'єв, Є. Пассов, С. Савін'єн, М. Свейн, В. Скалкін, Д. Хаймз та низка інших.

Вивченням та дослідженням проблематики формування громадянської компетентності займалися багато вітчизняних учених, серед яких можна виділити таких: О. Банах, І. Бех, Н. Бібик, Н. Бондаренко, М. Боришевський, О. Бурау, Н. Голуб, В. Доміна, І. Ковальчук, Л. Кравченко, В. Кремень, Л.

Мельничук, В. Новосьолова О. Пометун, М. Смирнова, І. Тараненко, М. Товкало та низка інших.

Концепції і тенденції розвитку громадянської компетентності у національній системі освіти присвячено роботи таких авторів: М. Боришевський, Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Рябова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна та інші.

Актуальність даного дослідження визначається такими протиріччями:

- між державним зацікавленням у вихованні громадянина та недостатньою професійною підготовкою вчителів до цього процесу;
- між безліччю наукових підходів до трактування громадянської компетентності та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення процесу формування громадянської компетентності вчителів початкових класів для формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти;
- між наявністю потенціалу педагогічного вузу для формування громадянської компетентності вчителів початкових класів для формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти та відсутністю оптимальних умов для його реалізації.

Виявлені протиріччя породжують наукову проблему дослідження: як організувати модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти. Проблема формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти потребує подальшого наукового осмислення та практичних експериментів як один із найбільш затребуваних суспільством на сьогодні. Формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти може стати свого роду соціальним проєктом виховної системи, тому важливо, щоб кожен суб'єкт його здійснення бачив у ньому актуальне завдання педагогічної спільноти. Опанування громадянської компетентності сприятиме самореалізації як і учнів, так і педагогів в умовах зростання свободи світоглядного, політичного, економічного вибору.

Перелічені протиріччя, теоретична нерозробленість даного питання в психолого-педагогічній літературі та його велике практичне значення дозволяють позначити проблему дослідження, яка полягає у виявленні та обґрунтуванні умов, що забезпечують успішне формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти.

Актуальність сформульованої проблеми, пошук шляхів вирішення вказаних протиріч визначили вибір теми кваліфікаційного дослідження: **«Формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі».**

Мета дослідження – виявити, науково обґрунтувати умови формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі та дослідно-експериментальним шляхом перевірити ефективність їх реалізації.

Для досягнення сформульованої мети необхідно виконати наступні **завдання:**

1. З'ясувати сутність та визначення «громадянська компетентність» в психолого-педагогічній літературі.
2. Охарактеризувати особливості формування громадянської компетентності в процесі навчання.
3. Проаналізувати методичну систему формування громадянської компетентності молодших школярів.
4. Провести дослідно-експериментальне дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти.
5. Запропонувати модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі.
6. Проаналізувати та інтерпретувати отримані дані проведеного емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження – процес формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови, необхідні та достатні для формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі.

Концепція дослідження ґрунтується на тому, що процес формування громадянської компетентності формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі реалізується при виконанні комплексу наступних педагогічних умов: в молодших школярів мають бути сформовані знання про вимоги суспільства до громадянина; вміння та навички співвіднесення отриманих знань з адекватною їм системою мотивів та цінностей; набуття позитивного досвіду виконання соціальної ролі громадянина має відбуватися за допомогою його залучення до громадянської діяльності; проведення уроків літературного читання в учнів 2 класів має бути особливим простором формування громадянської компетентності. Формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі буде більш ефективним, якщо буде: розкрито сутність та структуру громадянської компетентності з позицій інтеграції ідей компетентнісного, політологічного, деонтологічного, етнопедагогічного та неоестатичного підходів; розроблено та апробовано модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі; створено оптимальні педагогічні умови для реалізації розробленої моделі: встановлення міжпредметних зв'язків дисциплін гуманітарного та психолого-педагогічного циклів; буде визначено критерії та показники формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі.

Для досягнення сформульованої мети та вирішення поставлених завдань використовується комплекс наступних **методів**, що взаємодоповнюють один одного:

- теоретичного дослідження: аналіз та синтез педагогічної літератури, контент-аналіз навчальних програм, навчальних посібників з

«Педагогіки» та дисциплін гуманітарного циклу, нормативно-правових документів, державних освітніх стандартів, концепцій виховання студентів, моделювання;

- емпіричного дослідження: експеримент, анкетування, бесіда, спостереження, аналіз діяльності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі, експертні оцінки;

- методи математичної статистики обробки даних експерименту, якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- розкрито сутність громадянської компетентності молодших школярів як інтегративної освіти суб'єкта, що виявляється в його готовності та здатності до усвідомленого та активного виконання значущої діяльності громадянської спрямованості, а також забезпечує його повноцінне входження в сучасне громадянське суспільство та участь у майбутньому суспільному житті;

- визначено основні критерії (мотиваційний, емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий) та показники, якісно охарактеризовані рівні сформованості громадянської компетентності у старшокласників (низький, середній, високий);

- створено та реалізовано структурно-функціональну модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі, що включає цільовий, методологічний, змістовний, технологічний та результативно-моніторинговий блоки;

- науково обґрунтовано сукупність педагогічних моделей формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі;

Теоретична значимість кваліфікаційного дослідження полягає в:

- його наукові результати роблять певний внесок у загальну педагогіку;

- розглянуті теоретичні уявлення про сутність та зміст громадянської компетентності здобувача початкової освіти вносять певний внесок у теорію та практику виховання;
- розроблена модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі є сукупністю взаємопов'язаних структурних блоків, є певним внеском у розвиток теорії педагогічного моделювання;
- обґрунтовані педагогічні умови формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі розширяють сукупність вимог, що висувуються до науково обґрунтованої організації педагогічного процесу.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у практичній роботі педагогами загальноосвітніх шкіл, у системі підвищення професійної кваліфікації працівників освіти.

Апробація результатів дослідження. Мусієнко Регіна. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ. Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-методичного семінару (16 листопада 2023 року, м. Глухів) / за заг. ред. Ольги Вишник. Глухів, 2023. 220 с. С.112-114

Структура роботи. Дана кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів (6 підрозділів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (101 найменування) та 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок друкованого тексту, з них 72 сторінки – це основний текст, який містить 8 таблиць та 6 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність та визначення «громадянська компетентність» в психолого-педагогічній літературі

Глобальні соціально-економічні, політичні та технологічні процеси призвели до створення надзвичайно різноманітного та взаємопов'язаного світу, поставивши суспільство перед необхідністю знаходити збалансовані рішення багатьох питань, які раніше не стояли перед ним. Сьогодні індивід повинен мати набір різних знань і навичок, щоб бути успішним як у своїй професійній діяльності, так і в повсякденному житті. Від цього залежить як його благополуччя, а й успішне функціонування всього суспільства. Здатність індивіда формулювати завдання, мобілізувати ресурси та ефективно вирішувати проблеми, що виникають перед ним, становить суть сучасного розуміння компетентності. При цьому компетентність розглядається як складна комбінація знань, навичок, розуміння, цінностей, відносин, мотивацій, які сприяють ефективній самореалізації людини як у конкретній сфері життєдіяльності, так і у світі в цілому [35, с. 21].

Наразі проблема формування громадянської компетентності (далі ГК) є однією із слабо розроблених у вітчизняній психолого-педагогічній літературі. Відчутний дефіцит досліджень психолого-педагогічного аспекту проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів. Уважне вивчення джерел свідчить про те, що в більшості досліджень за всієї їхньої теоретичної та практичної значущості для розуміння процесу формування громадянської компетентності дана проблема розглядається в основному в приближеному контексті з іншими питаннями, а саме з питаннями громадянської освіти та виховання, формування та соціалізації особистості,

громадянськості та патріотизму, проблематикою громадянського суспільства, громадянської та правової культури та ін. [2, с. 56].

Громадянська компетентність займає важливе місце в силу своєї комплексності, взаємозв'язку з іншими компетентностями, як результат процесів громадянської освіти, соціалізації, самоідентифікації громадянської участі, що дозволяє говорити про неї як про трансверсальну (універсальну) компетентність що виходить за рамки окремої сфери діяльності. Трансверсальні компетентності спрямовані на вирішення актуальних демократичних (цивільних), соціально-економічних, екологічних та інших проблем, що дозволяють опанувати ефективні стратегії та методи управління новими ситуаціями, що виникають на основі комплексу змін, а також освоїти ненасильницькі способи запобігання і вирішення суперечностей і конфліктів, що при цьому виникають [16, с. 14].

Сьогодні громадянська компетентність є предметом уваги багатьох міжнародних структур, які так чи інакше пов'язані з моніторингом глобальних процесів і розглядають її як необхідну умову становлення активного громадянина. Специфіка ГК полягає в поєднанні таких знань, навичок, відносин і цінностей, які дозволяють людям діяти успішно в громадянському суспільстві, в умовах репрезентативної демократії та повсякденного життя, заснованого на демократичних цінностях [100, с. 3].

Доцільно було б розпочати даний підрозділ із вивчення понятійно-термінологічного апарату громадянської компетентності, зокрема вивчення таких освітніх конструкторів як компетенції, компетентність.

Компетентнісний підхід як досягнення педагогічної думки поширюється і на сьогоднішній освітній простір. Зазначимо, що цей підхід виступив освітньою відповіддю на актуальні потреби сучасного суспільства, особливо на ринку праці. Виникнення компетентнісного підходу пов'язані з дослідженнями відомого американського лінгвіста М. Хомського, який сформулював поняття компетенції з теорії мови, та Р. Уайта, який наповнив

категорію компетенції власне особистісними складовими, включаючи мотивацію [94, с. 82].

Аналіз робіт дозволяє зробити висновок у тому, що у даний час відсутнє однозначне розуміння «компетенція» і «компетентність», часто які використовуються в одному контексті.

І. Гушлевська, розрізняючи поняття «компетенція» та «компетентність», пропонує такі визначення. Компетенція – включає сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), заданих стосовно певного колу предметів і процесів, і необхідні для якісної продуктивної діяльності стосовно них. Компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї та до предмету діяльності [22, с. 23].

Дж. Боуден зазначає, що у світовій освітній практиці поняття компетентності виступає як центральне, свого роду «вузлове» поняття, так як компетентність особистості:

- по-перше, поєднує в собі інтелектуальну та практичну складову освіти;
- по-друге, у понятті компетентності закладено ідеологію змісту освіти, що формується «від результату» («стандарт на виході»);
- по-третє, компетентність особистості має інтегративну природу, оскільки вона вбирає у собі ряд однорідних чи споріднених знань та досвіду, що належать до широких сфер культури та діяльності (інформаційної, правової та ін.) [101].

У новому тлумачному словнику української мови компетенція визначена як коло питань, явищ, у якому дана особа має авторитетність, пізнання, досвід, а компетентність як глибоке досконале знання істоти виконуваної роботи, способів і засобів досягнення намічених цілей, а також наявність відповідних умінь і навичок [62].

М. Головань зазначає, що компетенція – це група знань у певній галузі, навичок та відносин, які впливають на значну частину професійної діяльності

(ролі та зони відповідальності), які пов'язані з виконанням діяльності, які можуть бути виміряні за прийнятими стандартами та які можуть бути розвинені через навчання [13, с. 225]. Автор також у своїх дослідженнях робить акцент на тому, що іноземні автори визначають поняття компетенції як знання, навик, здатність чи характеристика, пов'язані з виконанням професійної діяльності на високому рівні, такі як *problem solving*, аналітичне мислення чи лідерський потенціал. Деякі визначення компетенції включають мотиви, переконання та цінності [13, с. 230].

Узагальнюючи накопичений досвід у галузі компетентнісного підходу, І. Родигіна характеризує ключові компетенції як найбільш загальні (універсальні) здібності та вміння, що дозволяють людині розуміти ситуацію та досягати результатів в особистій та професійній сфері в умовах зростаючого динамізму сучасного суспільства [79, с. 54]

Під компетенцією в сучасній методиці розуміється не тільки «обізнаність, сукупність знань» (якщо йдеться про знання мови), а й «здатність» (якщо йдеться про вміння та навички та практичне володіння мовою) [63, с. 21].

У психолінгвістичній науці є і протилежний погляд на мовну компетенцію, представлений у роботах вітчизняних психологів (Б. Додонова, А. Леонтєва) та відображений сучасним дослідником С. Трубачовою. Мовна компетенція розглядається нею як психологічна система, що включає два основні компоненти:

- 1) дані мовного досвіду, накопиченого дитиною в процесі спілкування та діяльності;
- 2) знання про мову, засвоєні в ході спеціально організованої (шкільної) навчання [93, с. 41].

Формування та розвиток ключових компетентностей учнів початкової школи набуває нині все більшої значущості. Як відомо, ключові компетенції формуються засобами освітніх предметів.

Отже, у психолого-педагогічній літературі по-різному трактуються терміни «компетенція» та «компетентність». До недавнього часу існувало дві точки зору на їх зміст, одні автори поділяли дані терміни, інші – ототожнювали. Сьогодні дослідники відзначають неоднозначність визначення даних понять, як у вітчизняній, так і у зарубіжній науках і вказують на необхідність їхньої відмінності.

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися наступних визначень:

1. Компетенція включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів і необхідних для якісної продуктивної діяльності та по відношенню до них.

2. Компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї та предмет діяльності.

У сучасних дослідженнях простежується розуміння, що компетенція і компетентність визначаються у взаємозв'язку один з одним, причому рівень компетентності (кваліфікація) залежить від відповідності її вимогам компетенції. Компетенція визначається постановником завдання, роботодавцем, керівником, а компетентність формується у процесі навчання, реалізується та розвивається у професійній діяльності [100, с. 11].

ГК включає знання про основні події та тенденції національної, європейської та світової історії та політики, усвідомлення цілей, цінностей та політики суспільних та політичних рухів, розуміння значення інтеграції та культурних відмінностей [49, с. 154].

З погляду політології громадянська компетентність розглядається як різновид соціальної компетентності, як функція громадянського суспільства, що генерує ґрунт для ефективною та успішною діяльності особистості, соціальних груп та всього суспільства в цілому.

Ю. Завалевський у вузькому значенні під громадянською компетентністю розглядає параметр діяльності особистості, соціалізованою під

впливом громадянських цінностей, норм і правил, і що виражається в наявності знань, навичок та умінь стосовно певної професії [21, с. 17].

Громадянськість, стимулюючи інтелектуальні, емоційні, дієво-практичні зв'язки індивіда з різноманітним динамічним життям, стає спонукачем застосування та розвитку здібностей, забезпечує моральне зростання соціального суб'єкта, а тому є домінантою розвитку особистості, початковою умовою її справжнього розквіту [100, с. 13].

Громадянство як інтегративна властивість особистості, що передбачає єдність моральної, правової та політичної культури, є основою концепту громадянської компетентності. Громадянська компетентність характеризується як багатогранна характеристика особистості, яка виявляється у освоєних громадянських знаннях та вміннях, у наявності сформованої системи громадянських цінностей та відображає готовність до ефективного здійснення соціально значущої громадянської діяльності [100, с. 150].

М. Андрухей розглядає громадянську компетентність як сукупність ключових компетентностей громадянської освіти, до яких належать: інформаційно-пізнавальна (цивільно-правова інформація); дослідницьку компетентність – через призму практичного застосування у повсякденному житті, що дає змогу опанувати компетенцію соціальної дії, найбільш дієвою формою якої є соціальне проектування; ціннісно-орієнтаційну компетентність – прийняття основних цивільних норм, правових принципів; регулятивно-поведінкову компетентність – готовність усіх суб'єктів освітнього процесу дотримуватися позитивних цивільно-правових установок, приймати відповідальність за власні дії; комунікативну компетентність – готовність усіх суб'єктів освітнього процесу до конструктивної взаємодії, уникнення конфліктів, ведення переговорів та вироблення узгоджених рішень [1, с. 60].

Слід звернути увагу на відмінність поняття «громадянська компетентність» від «компетенцій громадянськості» – терміну, запропонованого та розробленого І. Зимовою. Безпосередньо до компетенцій

громадянськості І. Зимова відносить знання та дотримання прав та обов'язків громадянина; свободу і відповідальність, впевненість у собі, власну гідність, громадянський обов'язок; знання та гордість за символи (герб, прапор, гімн) держави. З цього випливає, що громадянська компетентність – це володіння людиною сукупністю компетенцій громадянськості. При такому підході громадянська компетентність є сумарним показником усіх вище перелічених компетенцій [1, с. 34].

Громадянську компетентність І. Зимова, Д. Іванов, К. Митрофанов, О. Соколова, А. Хуторський розглядають через володіння та прояви компетенцій. Компетентність громадянства, за твердженням І. Зимної, відноситься до ключових соціальних компетентностей і включає знання та дотримання прав та обов'язків громадянина, свободу і відповідальність, впевненість у собі, власну гідність, громадянський обов'язок, знання та гордість за символи держави (герб, прапор, гімн) [12, с. 37].

П. Вербицька розглядає громадянську компетентність як вужче поняття, що поєднує в собі політико-правовий та патріотичний компоненти, знання та цінності, в яких переважає емоційно-чуттєвий зміст, комунікаційний вплив на життєву позицію, ставлення до вітчизни, старшого покоління, модель громадянської поведінки тощо [10, с. 40].

Л. Зарванська під громадянською компетентністю розуміє готовність та здатність особистості активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав та обов'язків у демократичному суспільстві [30].

На думку Н. Голуб, громадянська компетенція – це сукупність готовності та здібності, що дозволяють особистості активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав та обов'язків у демократичному суспільстві, застосовувати свої знання та вміння на практиці [14].

Серед безлічі класифікацій ГК загальним є виділення компетентностей предметних, пов'язаних із знаннями про суспільство та державу, компетентностей в галузі соціальної діяльності, моральна та культурно-

історична компетентність. Виділення цих компетентностей лежить в основі розробки структури ГК та в описі її основних компонентів [18, с. 56].

Проаналізувавши різні підходи до визначення та структури громадянської компетентності, ми пропонуємо власне визначення: громадянська компетентність – це інтегративна якість особистості, яка полягає в розумінні основ правового устрою країни та її історії, здатність особистості реалізовувати громадянські права та обов'язки, в активній та відповідальній участі у суспільно-політичній діяльності, демократичних процедурах, а також в розумінні громадянських цінностей та інститутів та усвідомленні своєї приналежності до конкретної держави.

ГК компетентність можна розкрити, аналізуючи ключові компетентності, кожна з яких утримує певний набір здібностей, що її складові. Тут можна виділити:

- дослідницьку компетентність – включає комплекс здібностей, що дозволяють проаналізувати та оцінити поточну соціальну ситуацію;
- компетентність соціального вибору – це комплекс здібностей, що сприяють здійсненню вибору та прийняттю рішення у конкретних соціальних ситуаціях, якщо мають місце конкретні соціальні проблеми;
- компетентність соціальної дії – включає комплекс здібностей, що мають зв'язок із завданнями в рамках реалізації зробленого вибору та прийнятих рішень;
- комунікативну компетентність – включає здатності взаємодіяти з іншими людьми (з урахуванням толерантності), насамперед у процесі вирішення соціальних проблем;
- навчальну компетентність – включає ряд здібностей, що тягнуть за собою усвідомлення необхідності подальшої освіти в постійно змінюється соціальній ситуації [21, с. 56-57].

Визначаючи компетентнісний підхід на сьогоднішній день як основний для громадянської освіти, потрібно позначити два важливі моменти.

Так, не можна реалізувати компетентнісний підхід у відриві від набуття громадянських цінностей, які включають комплекс певних ідеалів, переконань і відповідної моральної позиції, за відсутності яких становлення дійсної громадянської компетентності неможливе. Громадянську компетентність, на відміну від інших компетентностей, не можна сформувати, не спираючись на комплекс громадянських цінностей і не можна реалізувати поза системою ціннісних орієнтирів [33, с. 12].

Також слід усвідомлювати, що процес становлення компетентності як «доведена готовність до діяльності» можна здійснювати і реалізовувати тільки в рамках спільної діяльності тих, хто навчається та здійснює навчання. Саме тому громадянською компетентністю передбачається як певна життєва позиція, і внутрішня готовність реалізувати її, проявитися ж вона може лише реальних життєвих ситуаціях [20, с. 30].

Так як громадянська компетентність виступає як певна синтезуюча компетентність, базою якої є ціла низка ключових компетентностей, то завдання щодо створення умов для її становлення не можна вирішити, використовуючи тільки засоби традиційної громадянської освіти. Величезна роль аналізованому процесі належить й іншим освітнім компонентам [44, с. 134].

Завдяки аналізу психолого-педагогічної літератури ми дійшли висновку, що у структурі ГК можна виділити такі компоненти: пізнавальний або когнітивний (система засвоєних цивільних знань та понять); мотиваційно-ціннісний, або аксіологічний (спрямованість відношень до суспільства, до самого себе; включає мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки; передбачає наявність інтересу до громадянської діяльності); поведінковий, або діяльнісний (реальна поведінка, дотримання морально-правових норм, виконання обов'язків відповідно до своєї громадянської позиції; передбачає включення до різних видів громадянської діяльності з метою розвитку морально-ціннісного досвіду громадянської поведінки), та рефлексивний або

оціночний (сформованість адекватної самооцінки та самоаналізу результатів діяльності).

Отже, термін «громадянська компетентність» характеризується своєю багатозначністю, тому для його позначення різними авторами використовуються різні, близькі за звучанням терміни: «громадянська компетенція», «компетенція громадянськості». При розмаїтті трактувань даного поняття можна виділити загальні риси, притаманні громадянській компетентності: громадянські знання та вміння, готовність та здатність брати участь у демократичних процесах та реалізовувати свої громадянські права та обов'язки, суб'єктивний досвід, найбільш значущі особисті якості. На основі проведеного теоретичного аналізу під сформованою громадянською компетентністю ми розуміємо інтегративну характеристику особистості студента, що є синтезом когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів, що виявляється в освоєнні цивільних знань та вмінь; навичок та досвіду громадянської діяльності, наявності системи громадянських цінностей та розвинених громадянських якостей, необхідних для самовдосконалення; відбиваючу готовність ефективно здійснювати соціально значиму громадянську діяльність.

1.2. Особливості формування громадянської компетентності в процесі навчання

У системі виховання підростаючого покоління школа є основною ланкою. На кожному етапі навчання дитини домінує свій бік виховання. На думку педагога Н. Косаревої, у вихованні молодших школярів такою стороною є моральне виховання: діти опановують прості нормами моральності, діти навчаються слідувати їм у різних ситуаціях. Тісно пов'язані з моральним вихованням навчальний процес [44, с. 131].

Система освіти зазвичай сприймається як провідна у питанні становлення та розвитку громадянських уявлень особистості, поза як має справу з усіма віковими категоріями її учасників. Школа претендує на роль провідного інтегратора ціннісного та соціокультурного стану нації [4, с. 12].

Виховання громадянської компетентності – багатопланова, систематична, цілеспрямована та скоординована діяльність педагогів та школярів щодо формування в учнів властивостей, властивих громадянину, патріоту своєї країни [20, с. 32-33]:

- 1) усвідомлення людиною себе як громадянина українського суспільства, що поважає історію своєї Батьківщини і відповідає за її долю в сучасному світі, громадянський патріотизм;
- 2) встановлення прийняття провідних цінностей своєї національної культури, культур «малої батьківщини»;
- 3) готовність до діалогу та співпраці з людьми різних переконань, національних культур та релігій; толерантність до іншої думки, іншої позиції, іншого погляду на світ;
- 4) великодушність;
- 5) усвідомлення своєї причетності до долі людства;
- 6) установка на володіння універсальними способами пізнання світу;
- 7) готовність до об'єднання для вирішення особисто та суспільно значущих проблем, до співробітництва та злагоди;
- 8) неприйняття агресії, жорсткості, насильства над особистістю;
- 9) любов до своєї Батьківщини, прагнення бути корисним своїй сім'ї, суспільству, державі, місту, селу тощо.

Соціальна адаптація успішно протікає у час молодшого шкільного віку. Під молодшим шкільним віком розуміють період життя дитини від 6-7 до 10 років. Саме в цей віковий період відкриваються великі можливості для систематичного та послідовного виховання у найширшому спектрі: громадянського, морального, естетичного тощо.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом виховання духовно-моральних якостей, зокрема, ГК. Такі психологічні характеристики дитини молодшого шкільного віку, як емоційність, навіюваність, наслідуваність дозволяють авторитетному для дитини дорослому успішно закладати основи майбутньої життєвої позиції індивіда. Особлива роль відводиться вихованню ГК як одному з компонентів загального духовно-морального розвитку людини.

У процесі формування ГК у молодших школярів слід враховувати психологічні особливості, пов'язані з тим, що діти починають самостійно, активно розумітися на різних життєвих ситуаціях, але при цьому їх оцінка вчинків, оцінка подій часто носить ситуативний характер. Прагнення самим у всьому розібратися підтримується вчителем, він допомагає у виборі правильної моральної оцінки для дітей [27, с. 4].

Молодший шкільний вік характеризується підвищеною сприйнятливостю до засвоєння моральних правил і норм, що присутні у громадянському суспільстві. Стрижнем виховання, який визначає моральний розвиток особистості в молодшому шкільному віці, є формування гуманістичних взаємин і відносин дітей, опора на емоційну чуйність, почуття [72].

Важливу роль у розвитку ГК грає емпатія – здатність людини емоційно відгукуватися на проблеми та на переживання інших людей, що живуть у суспільстві. Як властивість особистості, емпатія виступає мотивом різних форм поведінки. Співчуття – це стійка властивість, яка спонукає людину до альтруїстичної поведінки, оскільки на його основі формується уявлення про цінності іншого і лежить моральна потреба у добробуті інших [50, с. 27].

Здатність дитини переживати за іншого розвивається з віком і переключається з реакції на фізичну шкоду людини, на його почуття, реакцію і так далі – на реакцію загалом на життєву ситуацію. У цей час важливо навчити дитину враховувати інтереси інших, їх переживання, їх потреби. Для розвитку емпатії дуже важливо враховувати, що у цьому віці дитина особливо

сприйнятлива до впливів дорослого. Через емпатію при вихованні дитини можливе формування толерантності, формування поваги до прав інших людей, формування самоповаги, формування визнання права на відповідальний та вільний вибір кожної людини. Якщо дитина з потреби у самоствердженні здійснює моральний вчинок, її все одно необхідно похвалити [72].

Становлення ГК відбувається у рамках морального розвитку, що відрізняється помітною своєрідністю. У моральній свідомості молодших школярів переважають наказові (імперативні) елементи, зумовлені вимогами, порадами та характеризується підвищеними вказівками вчителя. Воно фактично функціонує у формі цих вимог, причому в оцінці поведінки діти виходять, головним чином, з того, що не треба робити. Саме тому вони помічають найменші відхилення від встановлених норм поведінки та негайно прагнуть доповісти про них вчителю. З цим пов'язана й інша риса – гостро реагуючи на недоліки в поведінці своїх однолітків, діти некритично ставляться до себе і часто не помічають своїх недоліків [28, с. 19].

З погляду М. Андрухєя, у формуванні громадянської компетентності у молодшого школяра особливе місце займає питання розвитку моральних якостей, що становлять основу поведінки. У цьому віці дитина не тільки пізнає сутність моральних категорій, а й вчиться оцінювати їх знання у вчинках, у діях і у вчинках оточуючих [1, с. 58].

На певні ролі планування у моральній поведінці та навчальній діяльності дітей молодшого шкільного віку було спрямовано увагу П. Вербицької. У своїй монографії вона звертається до формування моральних методів поведінки, самооцінки та оцінки суспільно-політичних подій, здатності аргументувати та чітко висловлювати свої міркування та точку зору. Отже, критерієм сформованості моральності може лише їх спонукальні мотиви, реальні вчинки дітей. Здатність, готовність і бажання свідомо дотримуватись норм моралі, участь у суспільному житті освітнього закладу, готовність і бажання брати участь у суспільно-політичному житті країни можуть бути

виховані тільки вправляючись у моральних вчинках і закріплюючи у дитини такі почуття, як емоційний відгук та емпатію [27, с. 44].

Для найбільш ефективного навчально-виховного процесу у початкових класах необхідно враховувати вікові особливості сприйняття, уваги, пам'яті та мислення уяви дітей молодшого шкільного віку:

1. Особливість сприйняття учнів на початку молодшого шкільного віку – це тісний зв'язок його з діями школяра. Сприйняття на цьому рівні психічного розвитку пов'язані з практичної діяльністю дитини. Сприйняти предмет для дитини – значить щось робити з ним, щось змінити в ньому, зробити якісь дії, взяти, доторкнутися до нього. Характерна риса учнів – яскраво виражена емоційність сприйняття [72].

У процесі навчання відбувається перебудова сприйняття, воно піднімається на більш високий рівень розвитку, приймає характер цілеспрямованої і керованої діяльності. У процесі навчання сприйняття поглиблюється, стає більш аналізуючим, диференціюючим, набуває характеру організованого спостереження [50, с. 41].

2. Деякі вікові особливості притаманні увазі учнів початкових класів. Основна з них – слабкість довільної уваги. Можливості вольового регулювання уваги, управління ним на початку молодшого шкільного віку обмежені. Довільна увага молодшого школяра вимагає так званої близької мотивації. Якщо у старших учнів довільна увага підтримується і за наявності далекої мотивації (вони можуть змусити себе зосередитися на нецікавій та важкій роботі заради результату, який очікується в майбутньому), то молодший школяр зазвичай може змусити себе зосереджено працювати лише за наявності близької мотивації (перспективи отримати відмінну відмітку, заслужити похвалу вчителя, найкраще впоратися із завданням і т. д.). Значно краще у молодшому шкільному віці розвинена мимовільна увага. Все нове, несподіване, яскраве, цікаве саме собою привертає увагу учнів, без жодних зусиль з їхнього боку [82, с. 40].

3. Вікові особливості пам'яті у молодшому шкільному віці розвиваються під впливом навчання. Посилюється роль та питома вага словесно-логічного, смислового запам'ятовування та розвивається можливість свідомо керувати своєю пам'яттю та регулювати її прояви. У зв'язку з віковим відносним переважанням діяльності першої сигнальної системи у молодших школярів розвиненіша наочно-образна пам'ять, ніж словесно-логічна. Вони краще, швидше запам'ятовують і зберігають у пам'яті конкретні відомості, конкретні події, конкретних осіб, конкретні предмети, конкретні факти, ніж визначення, ніж описи, ніж пояснення. Молодші школярі схильні до механічного запам'ятовування без усвідомлення смислових зв'язків всередині матеріалу [72].

4. Основна тенденція розвитку уяви у молодшому шкільному віці – це вдосконалення уяви, що відтворює. Вона пов'язане з поданням раніше сприйнятого або створенням образів відповідно до даного опису, до схеми, до малюнку і т. д. Відтворюючу уяву вдосконалюється за рахунок більш правильного і повного відображення дійсності. Творча уява як створення нових образів, пов'язана з перетворенням, з переробкою вражень минулого досвіду, з поєднанням їх у нові об'єднання, у нові комбінації, які також розвиваються [38, с. 56].

5. Під впливом навчання відбувається поступовий перехід від пізнання зовнішньої сторони явищ до пізнання їхньої сутності. Мислення починає відображати суттєві властивості та ознаки предметів чи явищ, що дає можливість робити перші узагальнення, робити перші висновки, проводити перші аналогії, будувати елементарні висновки. На цій основі у дитини поступово починають формуватись елементарні наукові поняття [50, с. 42].

Дитина входить у суспільно значиму діяльність у молодшому шкільному віці. Долучаючись до навчальної праці, вона уперше серйозно знайомиться з духовними та соціальними вимогами, які пред'являються йому як громадянину суспільством. Ставлення школяра до них стає фундаментом майбутнього ставлення до конституційного порядку держави. Саме в цей період

формується перші навички соціально-правового спілкування учнів, у них складаються уявлення про правові відносини суб'єктів права та моралі на основі наявного досвіду соціальної взаємодії [95, с. 203].

Процес поступового усвідомлення дитиною призначення та сенсу нормативів належної поведінки, осягнення нею механізмів регуляції соціальних відносин супроводжується дозріванням у молодшому шкільному віці таких психічних новоутворень (зародження самооцінки, виникнення внутрішніх етичних інстанцій, поява опосередкованої мотивації), які потенційно є передумовами особистості, розвитку у нього адекватних цивільно-правових уявлень [60, с. 52].

Опанування дітьми поняттями, опанування оцінками, опанування моральними судженнями, пізнавальний інтерес до навколишнього світу сприяє більш усвідомленому ставленню до суспільного життя, розвиток образно-символічного мислення сприяє поповненню запасу знань про історичне минуле батьківщини, запам'ятовування, осмислення та розуміння деяких історичних відомостей, значень свят та традицій [87, с. 19].

Молодший шкільний вік – вік досить помітного формування особистості. Для нього характерні нові відносини з дорослими та однолітками, включення в цілу систему колективів, включення до нового виду діяльності – навчання, яке висуває низку серйозних вимог до учня. Все це вирішальним чином позначається на формуванні та закріпленні нової системи відносин до людей, до колективу, до навчання та пов'язаних із ним обов'язків, формує характер, формує волю, розширює коло інтересів, розвиває здібності. У молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних і правил поведінки, починає формуватися загальна спрямованість особистості [95, с. 205].

Основними агентами, які впливають на формування ГК, є сім'я, є освітні установи, є засоби інформації, є релігія, є культурні та військово-патріотичні об'єднання, організації з інтересам тощо. У молодшому віці сім'я грає провідну роль процесі самовизначення дитини. Є. Демченко відзначає, що кожен

індивід народжується в об'єктивній соціальній структурі, у рамках якої він зустрічає значних інших, відповідальних за його соціалізацію. Ці значні інші накладають на нею свій відбиток. Їх визначення його соціалізації стають йому об'єктивною реальністю. Отже він виявляється у об'єктивній соціальній структурі, а й у об'єктивному соціальному світі. Значні інші, які виступають посередниками між ним і цим світом, модифікують останній у його передачі [23, с. 509].

Таким чином, молодший шкільний вік найбільш вдалий період для формування громадянської компетентності, виховання якостей особистості та загальнолюдських цінностей. Відома навіюваність дітей, схильність до наслідування, податливість і довірливість, величезний авторитет вчителя початкових класів і повагу, його особистісна позиція створюють для успішного виховання громадянської ідентичності сприятливі передумови. Педагоги вважають, що саме в молодшому шкільному віці відбувається активний процес накопичення знань про взаємини між людьми, про життя суспільства, про свободу вибору того чи іншого способу поведінки. Ефективність формування громадянської компетентності у молодшому шкільному віці також пов'язана з тим, що у дітей у цьому віці почуття визначають вчинки, що панують над усіма сторонами життя дитини.

1.3. Методична система формування громадянської компетентності молодших школярів

Виховання ГК дітей молодшого шкільного віку – це цілеспрямований процес педагогічного впливу на особистість дитини з метою збагачення його знань про Батьківщину, виховання патріотичних почуттів, формування вмінь та навичок моральної поведінки, розвиток потреби в діяльності на загальну користь. Кожен учитель, незалежно від того, який навчальний предмет він

викладає, повинен як керувати навчальною діяльністю своїх учнів, так й бути вихователем особистості [21, с. 21].

Як зазначає С. Трубачова у своєму дослідженні, компетентність вчителя у галузі виховання складається з двох частин: теоретичної та практичної [93, с. 55]. Спираючись на її роботу, можна виділити дидактичні завдання, які стоять перед учителем у процесі формування ГК:

1. Знати теоретичні передумови та зміст виховання, психологічні та вікові особливості становлення ідентичності особистості.
2. Визначити розділи (теми) навчального предмету, де можна створювати ситуації, які б сприяли формуванню в учнів ГК.
3. Визначити зміст матеріалу, який вчитель використовуватиме з метою виховання в учнів ГК.
4. Визначити технології, методи та форми занять, які допоможуть вчителю у вирішенні поставленого виховного завдання.
5. Визначити необхідний інструментарій для моніторингу ступеня сформованості ГК учнів.

Практична частина компетенції вчителя з формування громадянської компетентності включає в себе вміння:

1. Аналізувати існуючий навчальний матеріал з погляду виділення у ньому фактів, які сприяють формуванню в учнів громадянської компетентності.
2. Конструювати навчальні заняття різного виду, що сприяють формуванню громадянської компетентності. При цьому вчитель повинен прагнути зменшити частку форм діяльності, що передбачають вербальну, констатуючу взаємодію та збільшити частку діяльнісних методів та форм роботи, заснованих на виборі та порівнянні.
3. Визначати рівень сформованості ГК у кожного учня, і навіть динаміку розвитку цієї компетенції. При цьому порівнювати необхідно не з якимось еталоном, а і з початковим рівнем сформованості

ГК. Для відстеження результативності навчальної роботи вчитель має вміти використовувати соціологічні та діагностичні методи.

Як вило сказано у підрозділі 1.1. структуру громадянської ідентичності становлять когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та рефлексивний компоненти.

Когнітивний компонент є важливим елементом ГК, але не головним. При цьому основні громадянські знання та поняття учні отримують під час уроків літературного читання, історії, суспільствознавства, географії тощо [51, с. 16].

Рефлексивний компонент ГК визначає прийняття (неприйняття) людиною своєї приналежності суспільства. Найважливішими складовими рефлексивного компоненту є сором, є гордість за країну, є почуття патріотизму. При цьому, патріотизм є індикатором міри ідентичності людини з громадянським суспільством [51, с. 16].

Діяльність вчителя з формування мотиваційно-ціннісного компоненту ГК передбачає попередній відбір цінностей, які сприяють становленню ГК, з одного боку, та розвитку особистості, з іншого. Якщо говорити про формування ГК під час уроків літературного читання (далі ЛЧ), перед учителем стоїть вужче завдання: необхідно здійснити відбір цінностей, формування яких доцільно здійснити у процесі навчання ЛЧ [34].

Для вибору цінностей, яких варто залучати учнів під час уроків в початковій школі, необхідно визначити критерії вибору. С. Трубачова у своєму дослідженні зазначає, що формовані в учня цінності повинні належати одночасно до загальнолюдських цінностей, до цінностей культури та до цінностей науки. На основі цього критерію, а також проаналізувавши цінності, що лежать в основі стратегії сучасної освіти, автор виділив такі універсальні цінності, як істина, краса, мораль та корисність. Також автор зазначає, що ці цінності є основними цінностями, навколо яких групуються додаткові цінності [93, с. 56].

Як зазначає О. Кучер навчальна діяльність сприяє формуванню діяльнісного компонентів ГК [28, с. 9]. Автор виділив низку педагогічних умов, необхідних для ефективного процесу формування ГК у навчальній діяльності [51, с. 10-11]:

Перша умова: прийняття провідними суб'єктами процесу формування громадянської компетентності (вчителі, школярі) цілей і завдань цього процесу в контексті педагогічної реальності, що склалася.

Друга умова: наявність в освітній організації значущих для учнів «інших», що звертаються до проблеми людини-громадянина, патріота, українця. Іншими для школярів можуть виступати вчителі, педагоги додаткової освіти, однокласники (у тому числі мікро-група), батьки.

Третя умова: деталізація та практичне підкріплення суб'єктами навчальної діяльності освітньої організації образу людини-громадянина, патріота, українця. Це завдання вирішується двома шляхами: з одного боку, необхідно сформулювати базові національні цінності, які будуть фундаментом становлення ГК. У «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» представлені основні цінності українського суспільства та держави [43]. З іншого боку, необхідно знайти об'єкти ідентифікації, якими можуть бути історичні персонажі (правителі, полководці, композитори, письменники, лікарі, мандрівники, космонавти, науковці, промисловці тощо), літературні герої, герої казок та легенд. При цьому, як зазначає К. Чорна, важливою умовою є розкриття у їхньому змісті як загальнолюдських цінностей, так і культурних та цивільних еталонів [99, с. 28].

Четверта умова: циклічність (регулярність) та діяльнісний характер осмислення та освоєння в рамках навчальної діяльності образів людини-громадянина, патріота, українця.

Для того щоб сформувати в дитини нову якість, необхідно, щоб у самої дитини виникла така потреба. У цьому полягає головне завдання й водночас проблема педагога у процесі формування ГК: формування та розвитку в учнів потреб і позитивних мотивів, що пов'язані з цивільними, з патріотичними і з

моральними якостями особистості [5, с. 38]. Як відомо, приклад є одним із ефективних методів виховання. Психологічною основою впливу позитивного прикладу на виховання дітей є їх наслідуваність. Психологічний механізм впливу наслідування у тому, що, сприймаючи різні зразки поведінки й порівнюючи досягнутий і необхідний рівень розвитку, дитина починає відчувати потребу у вдосконаленні своїх рис і своїх якостей. Приклад має сильний вплив на розвиток свідомості та моральних почуттів дітей молодшого шкільного віку [5, с. 39].

Аналіз робіт, присвячених формуванню ГК у процесі навчання, і навіть патріотичних, громадянських і моральних якостей особистості, показав, більшість педагогів використовують історико-біографічний матеріал на вирішення поставлених завдань. При цьому, немає спеціальних технологій формування ГК. Залежно від поставлених завдань можна використовувати такі методи та форми організації уроку, як конференція, як семінар, як диспут, як бесіда, як дидактична гра, як екскурсія, як підготовка доповідей, як складання кросвордів, як випуск стінгазет [49, с. 151].

На сьогоднішній день створення умов формування ГК молодших школярів є складним завданням. Це пов'язано насамперед із недостатньою кількістю часу, відведеним базисним навчальним планом на якісне освоєння змісту курсу ЛЧ. При цьому, вирішуючи це завдання, вчителі нерідко зводять процес становлення ГК до когнітивного рівня, що не може сприяти переходу на мотиваційно-ціннісний, рефлексивний та діяльнісний рівні усвідомлення учнями своєї громадянської ідентичності [31, с. 7]. Тому необхідно шукати додаткові можливості формування мотиваційно-ціннісного, рефлексивного компонентів ГК під час уроків ЛЧ, і навіть діяльнісного компонента у позаурочний час [100, с. 12].

При відборі форм та методів діяльності, а також змісту навчального матеріалу щодо формування ГК необхідно керуватися такими вимогами [9, с. 44-45]:

- 1) відповідність віковим особливостям учнів;

- 2) спрямованість формування структурних елементів, які входять у компоненти громадянської компетентності;
- 3) облік досягнень сучасної науки літературного читання;
- 4) комплексне використання урочної та позаурочної діяльності при навчанні ЛЧ;
- 5) практична спрямованість завдань (завдання, які вирішуються учнями, повинні бути пов'язані з реальними проблемами, носити творчий, пошуковий, соціальний характер);
- б) форми та методи роботи повинні бути представлені у надмірній кількості, необхідно надати учневі свободу вибору виду діяльності, змісту та обсягу матеріалу, що вивчається відповідно до його освітніх потреб.

Виховання ГК, що виявляється у передачі теоретичних патріотичних знань і переконань, перетворюється в особистості на патріотичну свідомість, яка, своєю чергою, є основою патріотичної діяльності. Патріотичне виховання складає основи формування моральних якостей учнів молодшого шкільного віку, що в свою черг є основою формування ГК [30].

Молодший школяр сприйнятливий до засвоєння громадських правил та норм поведінки. Саме молодший шкільний вік створює передумови до формування громадянськості. Молодший школяр починає пізнавати соціальну сферу суспільства; вчиться оцінювати суспільні ситуації на основі емоційного відгуку. Відомо, що вчитель є авторитетом учня. Виховний вплив вчителя формує ціннісну сферу особистості учня, будучи основою подальшого морального розвитку дитини [95, с . 208].

Увага молодшого школяра до моральної сторони вчинку, бажання ідеалізувати вчинки, оцінювати їх з природної, морально-здорової позиції, бажання отримати оцінку оточуючих, схильність до наслідування, авторитет вчителя роблять даний період сенситивним засвоєння основ моралі, усвідомленої суспільної поведінки, виховання моральних якостей, орієнтації на духовні цінності [60, с. 52].

Молодший школяр дає оцінку ситуації, події, з власного емоційного відгуку. Враховуючи цю вікову специфіку, необхідно підбирати правильні способи впливу, такі як практичні дії патріотичної спрямованості, залучення до ігрової діяльності на заняттях ЛЧ відповідної тематики та ін. [38, с. 62].

Молодший школяр не здатний повною мірою засвоїти таких широких понять, як Батьківщина. Любов до батьківщини проявляється у дитини в любові до сім'ї – оточенню, у якому дитина живе. Таким чином, формувати почуття патріотизму необхідно, використовуючи доступні у розумінні для дитини ситуації, звернені до її життєвого досвіду. Відчутне емоційне ставлення до свого оточення є основою подальшого розвитку ГК [38, с. 61].

Враховувати емоційність дитини необхідно під час проведення занять. Молодший школяр має включитися до розповіді вчителя, емоційно пережити його. Практична діяльність у процесі виховання ГК має бути зрозумілою і приємною дитині [30].

Змістом виховання ГК дітей молодшого шкільного віку можна назвати такі моменти:

- 1) залучення дітей до культурної спадщини, до свят, до традицій, до народно-побутового мистецтва, до усної народної творчості, до музичного фольклору, народних ігор [12];
- 2) знайомство з сім'єю, з історією, з членами сім'ї, з родичами, з предками, з родоводом, із сімейними традиціями; з містом, селом, його історією, гербом, традиціями, видатними городянами, селянами минулого та сьогодення, пам'ятками [15, с. 58];
- 3) проведення цільових спостережень за станом об'єктів у різні сезони року, організація сезонної землеробської праці у природі, посів квітів, овочів, посадка кущів, дерев та інше [26, с. 34];
- 4) організація творчої продуктивної, ігрової діяльності дітей, у якій дитина виявляє співчуття, турботу про людину, про рослини, про тварин у різні сезони року у зв'язку з пристосуванням до нових життєвих умов та щодня за потребою [29, с. 89];

5) у широкому розумінні патріотизм трактується як уособлення любові до своєї Батьківщини, активна причетність до її історії, культури, природи, до сучасного життя, її здобутків та проблем [17, с. 112].

Виховання ГК – це багатофакторний процес, що включає в себе навчання, виховання та розвиток. У процесі поетапного виховного процесу учень переходить від примітивних уявлень про патріотизм до усвідомлення та прийняття вищих ідеалів, вироблення позитивних правил поведінки, громадянсько орієнтованої практичної діяльності [98, с. 25].

Наука виділяє, і це підтверджується сьогоденною практикою, переважання в цьому віці емоційно-чуттєвого сприйняття дійсності, наочно-образного мислення, жвавість уяви, емоційної чуйності, схильності до безпосереднього співпереживання, емоційної ідентифікації в ситуації спілкування з дорослими, персонажами художніх [6].

Засоби мистецтва – найпотужніші знаряддя для формування духовної і моральної сфери особистості молодшого школяра. З огляду на переважання емоційно-чуттєвого сприйняття у молодшому шкільному віці саме музичне мистецтво є найдоступніший дитині вид мистецтва [98, с. 45].

Таким чином, методична система формування громадянської компетентності молодших школярів включає розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів громадянської компетентності. Зокрема необхідно керуватися такими вимогами: відповідність віковим особливостям учнів; спрямованість формування структурних елементів, які входять у компоненти громадянської компетентності; облік досягнень сучасної науки літературного читання; комплексне використання урочної та позаурочної діяльності при навчанні; практична спрямованість завдань; форми та методи роботи повинні бути представлені у надмірній кількості, необхідно надати учневі свободу вибору виду діяльності, змісту та обсягу матеріалу, що вивчається відповідно до його освітніх потреб.

Висновки до I розділу

Резюмуючи перший розділ, зробимо відповідні висновки:

1. Встановлено, що термін «громадянська компетентність» характеризується своєю багатозначністю, тому для його позначення різними авторами використовуються різні, близькі за звучанням терміни: «громадянська компетенція», «компетенція громадянськості». На основі проведеного теоретичного аналізу під сформованою громадянською компетентністю ми розуміємо інтегративну характеристику особистості студента, що є синтезом когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів, що виявляється в освоєнні цивільних знань та вмінь; навичок та досвіду громадянської діяльності, наявності системи громадянських цінностей та розвинених громадянських якостей, необхідних для самовдосконалення; відбиваючу готовність ефективно здійснювати соціально значиму громадянську діяльність.

2. Визначено, молодший шкільний вік найбільш вдалий період для формування громадянської компетентності, виховання якостей особистості та загальнолюдських цінностей. Відома навіюваність дітей, схильність до наслідування, податливість і довірливість, величезний авторитет вчителя початкових класів і повагу, його особистісна позиція створюють для успішного виховання громадянської ідентичності сприятливі передумови. Педагоги вважають, що саме в молодшому шкільному віці відбувається активний процес накопичення знань про взаємини між людьми, про життя суспільства, про свободу вибору того чи іншого способу поведінки. Ефективність формування громадянської компетентності у молодшому шкільному віці також пов'язана з тим, що у дітей у цьому віці почуття визначають вчинки, що панують над усіма сторонами життя дитини.

3. З'ясовано, що методична система формування громадянської компетентності молодших школярів включає розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів громадянської компетентності. Зокрема необхідно керуватися такими вимогами: відповідність віковим особливостям учнів; спрямованість формування структурних елементів, які входять у компоненти громадянської компетентності; облік досягнень сучасної науки літературного читання; комплексне використання урочної та позаурочної діяльності при навчанні; практична спрямованість завдань; форми та методи роботи повинні бути представлені у надмірній кількості, необхідно надати учневі свободу вибору виду діяльності, змісту та обсягу матеріалу, що вивчається відповідно до його освітніх потреб.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

2.1. Методи та методика дослідження

Дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти є важливим з кількох причин:

- розвиток активної громадянськості: ГК дозволяє здобувачам початкової освіти розуміти свої права і обов'язки, усвідомлювати важливість участі в громадському житті і взаємодії з іншими людьми. Це сприяє розвитку активних громадян, які можуть брати участь у прийнятті рішень та здійсненні позитивних змін у своєму оточенні;
- формування відповідальності: ГК допомагає дітям зрозуміти значення відповідальності за свої дії і прийняття наслідків. Вони навчаються бути відповідальними громадянами, які поважають права інших людей і приймають активну участь у розвитку свого оточення;
- розвиток соціальної свідомості: ГК сприяє розвитку соціальної свідомості, тобто здатності розуміти й оцінювати соціальні явища і проблеми. Здобувачі початкової освіти, які розвивають цю компетентність, вчать розуміти різноманітність суспільства, культурні різниці та соціальні виклики. Це допомагає їм стати більш толерантними, емпатичними і здатними співпрацювати з іншими людьми;
- підготовка до активної участі в демократичному суспільстві: ГК готує дітей до активної участі в демократичному суспільстві. Вони навчаються виражати свою думку, розвивати критичне мислення і брати участь у прийнятті рішень на основі загального блага. Це сприяє формуванню громадян, які можуть приймати участь у демократичних процесах і сприяти змінам на користь суспільства.

Вивчення формування громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти допомагає створити міцну основу для розвитку активних

громадян, які можуть брати участь у будівництві справедливого і демократичного суспільства [3, с. 40].

Мета дослідження – виявити, науково обґрунтувати умови формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі та дослідно-експериментальним шляхом перевірити ефективність їх реалізації.

Завдання дослідження:

- формування вибірки досліджуваних;
- підбір методик та методів для вивчення початкового рівня сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класу;
- визначення початкового рівня сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів;
- розробка моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі;
- порівняння результатів вивчення початкового і контрольного рівня сформованості громадянської компетентності на уроках літературного читання в учнів 2 класів.

Виконання цих завдань дозволить науково обґрунтувати умови формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання і перевірити ефективність їх реалізації за допомогою дослідно-експериментального підходу.

Емпіричне дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти складалося з трьох етапів:

- констатувальний (вивчення початкового рівня сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класу);
- формувальний (апробація розробленої моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі);
- контрольний (порівняння результатів).

Емпіричне дослідження проводилося в Конотопському ліцеї №9, який розташований у Сумській області. Для дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти була сформована вибірка з 32 дітей у віці 7-8 років, які навчаються у 2-А та у 2-Б класах, що відповідає здобувачам початкової освіти. Цей віковий діапазон було обрано, оскільки діти в цьому віці активно формують свою особистість та мають здатність до сприйняття інформації та навчання. Крім того, діти в 7-8 років перебувають у початковій освітній системі і активно засвоюють базові навички і знання. Вибір двох класів був обґрунтований з метою отримання більш однорідних умов для дослідження. Діти, які перебувають у подібному рівні розвитку, були об'єднані в ці групи, щоб забезпечити більш однорідні результати. Крім того, такий підхід дозволив отримати достатньо велику кількість учасників для проведення статистичного аналізу та отримання репрезентативних результатів.

Цей підхід дозволив провести емпіричне дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі в об'єктивних рамках з високою достовірністю отриманих результатів.

Емпіричне дослідження проводилося на уроках літературного читання оскільки літературне читання є важливим предметом у початковій освіті, який має потенціал для формування громадянської компетентності учнів. Літературні твори можуть надати здобувачам освіти можливість поглиблювати розуміння соціальних проблем, розвивати емоційну свідомість, стимулювати обговорення етичних питань та навчити емпатії. На уроках літературного читання учні мали можливість читати та аналізувати різні літературні твори, які порушували теми, пов'язані з громадянською свідомістю, правами та обов'язками, толерантністю, рівністю та іншими аспектами громадянської компетентності. Це дозволило учням розширити свій світогляд, виявити себе як активних громадян та розуміти важливість участі у громадському житті [7, с. 18-19].

Під час дослідження було застосовано методи опитування, анкетування та педагогічного спостереження для збору даних про рівень сформованості громадянської компетентності учнів до та після проведення уроків літературного читання. Ці методи дозволили отримати об'єктивну інформацію про зміни в уявленнях, знаннях та поведінці учнів у контексті громадянськості. Дослідження формування громадянської компетентності на уроках літературного читання у 2 класах дозволяє зрозуміти вплив літературних творів на формування світогляду та ціннісних орієнтацій учнів, а також визначити ефективні підходи та стратегії, які сприяють розвитку громадянської свідомості у початковій освіті.

Щодо методик для вивчення початкового рівня сформованості громадянської компетентності здобувачів початкової освіти, було обрано такі (додаток А):

- опитування;
- анкетування;
- педагогічне спостереження.

Опитувальник, спеціально розроблений, дозволив зібрати інформацію про рівень сформованості громадянської компетентності учнів 2 класів. Цей опитувальник включав питання, що стосувалися різних аспектів громадянської компетентності, наприклад, розуміння основних прав та обов'язків, уміння співпрацювати з іншими, емпатії, толерантності тощо. Шляхом заповнення опитувальника учнями нам було надано об'єктивні дані про рівень сформованості громадянської компетентності.

При розробці опитувальника для вимірювання рівня громадянської компетентності учнів, ми дотримувались певних вимог, щоб забезпечити його надійність та об'єктивність. Ось кілька важливих вимог:

- чіткість та зрозумілість питань: питання опитувальника були чіткими та зрозумілими для учнів. Вони не містили подвійне тлумачення або неповністю визначені поняття, щоб уникнути плутанини та спотворення результатів;

– різноманітність питань: опитувальник складався з трьох блоків і включав різноманітні питання, що охоплюють різні аспекти громадянської компетентності, такі як знання прав та обов'язків, уміння приймати рішення, розв'язувати конфлікти, співпрацювати з іншими тощо. Це дозволило отримати більш повну картину рівня компетентності учнів.

– шкала вимірювання: опитувальник мав шкалу вимірювання, що дозволяло оцінити рівень ГК учнів 2 класів;

– надійність та валідність: опитувальник був надійним і валідним інструментом. Надійність означає, що він дав стабільні результати при повторному використанні, а валідність означає, що він дійсно виміряв те, що мав виміряти;

– анонімність та конфіденційність: опитувальник гарантував анонімність та конфіденційність відповідей учнів. Це стимулювало щирість та відкритість у відповідях, забезпечуючи більш достовірні результати.

Врахування цих вимог при розробці опитувальника допомогло забезпечити його якість та надійність, та дало можливість отримати об'єктивну інформацію про рівень ГК учнів 2 класів.

Опитувальник складався з трьох блоків, які відповідали меті дослідження. Перший блок стосувався «України – суверенна держава» і мав на меті перевірити знання учнями про державу та її символи. Другий блок стосувався «Я – громадянин України» і перевіряв обізнаність учнів про поведінку справжнього громадянина. Третій блок стосувався «Прав та обов'язків громадянина України» і перевіряв знання учнів про їх власні права та обов'язки.

Під час опитування учням надавалися навідні запитання та вказівки, а їх відповіді усно ретельно фіксувалися. Відповіді учнів оцінювалися за певними параметрами (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Параметри рівня сформованості громадянської компетенції учнів 2 класів

Рівень сформованості	Параметр
Загальна повна сформованість	Наявність чітких знань про Батьківщину, державу, символи, народ, конституцію, права людини, концепцію приналежності до конкретної нації, а також розуміння молодшими школярами прав та обов'язків громадян. Учні, що відповідали на цей рівень, володіли глибоким розумінням громадянства.

Продовження таблиці 2.1

Загальна неповна сформованість	Наявність певної інформації про державу та її символи, але можливі неоднозначні уявлення про власну націю. Учні на цьому рівні мали обмежену обізнаність про громадянські права та обов'язки і потребували додаткових підказок та керівних запитань для відповідей.
Неправильна сформованість	Відсутність знань про поняття громадянства та нерозуміння його сутності. Учні на цьому рівні потребували додаткового навчання та підтримки для формування громадянських навичок і знань.

Таким чином, за допомогою опитувальника було можливо зібрати і проаналізувати інформацію про рівень громадянської компетентності учнів 2 класу до та після проведення уроків літературного читання. Це дало змогу оцінити початковий рівень сформованості громадянських навичок та знань учнів 2 класів.

Оцінюючи відповіді учнів, ми використовували критерії оцінювання їх навчальних досягнень з питань громадянства у початковій школі. Основні критерії, за якими ми оцінювали відповіді, включали:

- повноту та глибоке знання поняття громадянства: ми оцінювали, наскільки учні мали повне розуміння та знання про поняття громадянства. Це включало розуміння сутності громадянства та його ключових аспектів;
- правильність (чітке розуміння сутності громадянства): ми переконувалися, що учні мали чітке розуміння сутності громадянства, його значення та ролі у суспільстві. Ми оцінювали, наскільки правильно вони розуміли ці аспекти;
- обізнаність (розуміння необхідності дотримання законодавства країни): ми переконувалися, що учні були обізнані з необхідністю

дотримання законодавства своєї країни. Це включало розуміння прав та обов'язків громадян, а також важливість дотримання правил та норм;

- використання знань (вміння використовувати знання про громадянські поняття в різних ситуаціях): ми оцінювали, наскільки учні здатні використовувати свої знання про громадянські поняття в практичних ситуаціях. Це включало їх здатність застосовувати громадянські принципи та цінності у різних контекстах.

Оцінки, які ми виставляли за цими критеріями, відповідали трьом основним типам відповідей:

- повна відповідь: це означало, що учень повністю розумів питання, відповідав на нього відповідним чином і чітко висловлював свої думки. Відповідь містила відповідний зміст і передавала сутність питання;

- неповна відповідь: учень розумів зміст питання, але не завжди формулював його самостійно або надавав фрагментарні знання. Відповідь була не повністю розвинена або не містила всіх необхідних елементів;

- неправильна відповідь: Це означало повне або часткове нерозуміння змісту питання або неправильно сформульовану відповідь або її відсутність. Учень не відповідав на питання або надавав неправильну інформацію.

Таким чином, ми використовували ці критерії для оцінювання відповідей учнів з метою визначення сформованості ГК.

Для кількісної оцінки громадянської обізнаності учнів 2 класу ми використовували систему балів. Кожному запитанню було призначено три варіанти відповіді, і кожен варіант мав свій бал. Рівень відповіді визначався відповідним балом. Після цього бали учасників підсумовувалися, щоб отримати кількісну оцінку їх громадянської обізнаності. Оцінювання відповідей учнів проводилося відповідно до критеріїв (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Критерії оцінки громадянської обізнаності учнів 2 класу

Запитання	К-сть балів за відповіді
-----------	--------------------------

	А	Б	В
1	3	2	1
2	1	3	2
3	2	3	1
4	3	2	1
5	3	2	1
6	3	2	1
7	3	2	1

Для подальшої оцінки рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкових класів, отримана сума балів використовувалася як показник. Високий рівень обізнаності відповідав діапазону 21-15 балів, середній рівень - 14-8 балів, а низький рівень - 7-1 бал.

Учні, які досягають *високого рівня* громадянської обізнаності, проявляють свідоме розуміння необхідності виконувати свої громадянські зобов'язання. Вони об'єктивно оцінюють власні та чужі вчинки і мають свідоме прагнення захистити Батьківщини. Крім того, вони розуміють важливість поважання історії та культури своєї держави, а також діють в інтересах колективу.

Учні, які досягають *середнього рівня* громадянської обізнаності, можуть проявляти ситуативне розуміння необхідності виконувати громадянські зобов'язання. Вони можуть бути байдужими до порушень громадянської поведінки та не оцінювати їхніх дій належним чином, надаючи перевагу толерантності в своїх вчинках.

Учні, які досягають *низького рівня* громадянської обізнаності, можуть не бути готовими виконувати свої громадянські зобов'язання або виявляти позитивне ставлення до порушень громадянської поведінки. Вони можуть мати негативне ставлення до суспільства та відсутні прагнення діяти в інтересах загального блага.

Отже, оцінка рівня громадянської обізнаності учнів початкових класів відбувається шляхом виявлення їхньої свідомості, оцінювання їхнього ставлення до виконання громадянських зобов'язань, природи, історії та культури, а також їхньої готовності діяти в інтересах колективу.

Наступним методом для визначення інтересу до сприйняття громадянської поведінки молодших школярів, їхньої готовності до вдосконалення власної поведінки та рівня громадянської позиції використовувалися спостереження. Спостереження проводилися в різних ситуаціях, включаючи спілкування учнів у класі на уроках літературного читання, взаємодію зі старшокласниками, присутність дорослих, а також ситуації, коли діти не помічали присутності дорослих. Спостерігали за учнями під час уроків і позакласних занять.

Під час спостережень особлива увага зосереджувалась на таких аспектах:

- поведінці учнів, включаючи характер їхніх взаємин з однолітками та дорослими, а також їхні емоційні прояви;
- аналізувалося, як учень використовував свої знання про громадянські поняття або діяв у відповідності до своїх громадянських зобов'язань;
- визначалася готовність школяра відмовитися від своїх особистих інтересів на користь колективу, наявність громадянської дисципліни та спосіб виконання громадянських обов'язків.

Спостереження були спрямовані на отримання детальної інформації про громадянські якості та поведінку учнів 2 класів в різних ситуаціях. Це дозволяло зробити більш об'єктивну оцінку рівня їхньої громадянської свідомості та готовності до дій в інтересах спільності.

З метою визначення громадянської компетентності учнів 2 класів на уроках ЛЧ було розроблено анкету, в якій було запропоновано десять запитань, на які необхідно було відповісти «так» чи «ні». За кожну правильну відповідь, яка збігалася з відповіддю вчителя, учням нараховували 1 бал, за часткову відповідь – 0,5 балів, а за відповідь, яка не збігалася з відповіддю вчителя, не нараховували жодного балу.

Для визначення рівня громадянської компетентності учнів 2 класів було встановлено такі критерії оцінювання відповідей. При досягненні 10 балів

вважалося, що учень має високий рівень ГК. Кількість балів від 5 до 9 свідчила про середній рівень ГК, а від 1 до 4 – про низький рівень ГК.

Для вимірювання рівня громадянської компетентності учнів 2 класів, було необхідно узагальнити отримані результати відповідей на запитання. Це дозволило зробити висновок про загальний рівень їхньої громадянської свідомості та компетентності.

Використовуючи опитування для вивчення початкового рівня сформованості ГК в учнів 2 класів на уроках літературного читання, ми отримали відповідні результати, що подані у таблиці 2.3 (зауважимо, що дана таблиця побудована на основі відповідей респондентів, які занесені у таблицю 1 додатку Б).

Таблиця 2.3

Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі за опитуванням

Рівні	К-сть дітей	%
Високий	8	25,0
Середній	11	34,4
Низький	13	40,6

Таблиця 2.3 надає інформацію про рівні сформованості ГК учнів 2 класів на констатувальному етапі за результатами опитування. За результатами аналізу таблиці, можна зробити наступні висновки (рис. 2.1):

– високий рівень ГК мають 8 учнів, що становить 25% від загальної кількості дітей. Це свідчить про те, що ці учні проявляють свідоме розуміння потреби виконувати громадянські зобов'язання та діють в інтересах колективу. Високий рівень ГК свідчить про високу свідомість цих учнів щодо потреби виконувати громадянські зобов'язання та їх здатність діяти в інтересах колективу. Учні з високим рівнем ГК проявляють свідоме розуміння необхідності виконання громадянських обов'язків, таких як повага до прав і свобод інших людей, бережливе ставлення до природи, повага до історії і культури своєї країни. Вони розуміють, що їхні дії мають вплив на оточуючих, і приймають відповідальні рішення, спрямовані на

благо колективу. Ці учні є прикладом для інших учнів і стимулом до вдосконалення громадянської поведінки. Їхнє свідоме розуміння значення громадянських цінностей і вміння діяти відповідно до них вказує на успішну роботу школи та системи виховання в формуванні громадянської свідомості та активності учнів;

– середній рівень громадянської компетентності, який спостерігається у 11 учнів, що становить 34,4% від загальної кількості дітей, свідчить про те, що ці учні мають ситуативне розуміння необхідності виконувати громадянські зобов'язання. Учні з середнім рівнем ГК можуть бути усвідомлені про деякі громадянські цінності та правила поведінки, але їхня реакція може бути ситуативною та залежати від контексту. Вони можуть виявляти байдужість до порушень громадянської поведінки і недостатньо оцінювати власні та чужі дії, що виражається в переважанні толерантності у своїх діях. Для учнів з середнім рівнем ГК важливо надавати можливості для розширення їхніх знань про громадянські цінності та права, сприяти формуванню критичного мислення та аналітичних навичок, а також підтримувати їх усвідомлення власної ролі в громадському житті;

– низький рівень громадянської компетентності, виявлений у 13 учнів, що складає 40,6% від загальної кількості дітей, свідчить про їхню відсутність готовності виконувати громадянські зобов'язання або позитивне ставлення до порушення громадянської поведінки. Учні з низьким рівнем ГК можуть не проявляти свідомості щодо необхідності виконувати громадянські обов'язки. Вони можуть бути байдужі до значущості громадських цінностей, не проявляти повагу до прав та свобод інших людей, а також виявляти негативне ставлення до природи та історії. Учні з низьким рівнем ГК потребують додаткової підтримки та навчання, спрямованого на формування у них громадянських цінностей, розвиток відповідальності та емпатії.

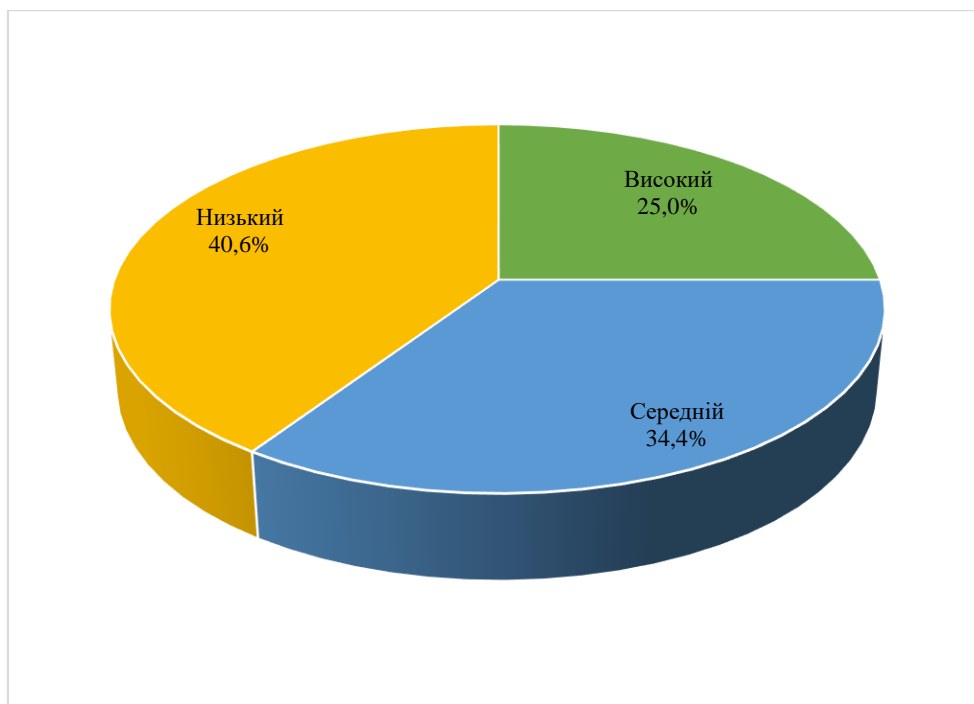

Рис. 2.1. Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі за опитуванням

Отже, більшість учнів мають середній та низький рівень громадянської компетентності, що вказує на необхідність подальшої роботи над формуванням цих навичок та цінностей.

Під час спостереження щодо сформованості громадянської компетентності учнів 2 класів виявилися деякі цікаві приклади.

Учень Андрій проявляє високий рівень ГК. Він завжди прагне допомогти однокласникам та дотримується правил в класі та під час уроків. Наприклад, коли однокласник Іван не зміг знайти свою ручку, Андрій без зайвих слів відразу поділився своєю. Він також добре розуміє потребу виконувати громадянські зобов'язання, завжди поважає права інших людей та виявляє інтерес до природи.

Учениця Катя демонструє середній рівень ГК. Вона часто виявляє інтерес до сприяння колективу і добре розуміє деякі громадянські поняття, але іноді буває байдужою до порушень громадянської поведінки. Наприклад, Катя допомагає вчителю під час уроків, але іноді може не дотримуватися правил в класі, такі як шуміти під час самостійної роботи.

Учень Максим має низький рівень ГК. Він проявляє байдужість до виконання громадянських зобов'язань та порушує правила як у класі, так і під час уроків. Наприклад, Максим часто перебиває вчителя та не проявляє поваги до думки своїх однокласників. Він також не проявляє інтересу до природи та історії.

Ці приклади демонструють різні рівні громадянської компетентності учнів 2 класів. Вони показують, як діти проявляють своє розуміння та відношення до громадянських цінностей, прав і обов'язків. На основі спостережень можна розробити індивідуальні підходи до розвитку ГК кожного учня та впровадити відповідні програми та заходи для підвищення їхнього рівня свідомості та відповідальності.

Використовуючи розроблену анкету для вивчення початкового рівня сформованості ГК в учнів 2 класів на уроках літературного читання, ми отримали відповідні результати, що подані у таблиці 2.4 (зауважимо, що дана таблиця побудована на основі відповідей респондентів, які занесені у таблицю 2 додатку Б).

Таблиця 2.4

Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі за анкетуванням

Рівні	К-сть дітей	%
Високий	7	21,9
Середній	15	46,9
Низький	10	31,2

Аналізуючи дану таблицю про рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі за анкетуванням, можна зробити наступні спостереження (рис. 2.2):

– високий рівень громадянської компетентності: за результатами анкетування виявлено, що 7 учнів (21,9%) мають високий рівень громадянської компетентності. Це свідчить про те, що ці учні проявляють свідоме розуміння потреби виконувати громадянські зобов'язання та діють в інтересах колективу. Вони можуть бути свідомими громадянами, які

розуміють значення прав і обов'язків, проявляють повагу до інших та виявляють активну громадянську позицію;

– середній рівень громадянської компетентності: 15 учнів (46,9%) виявили середній рівень громадянської компетентності. Це означає, що ці учні мають певне розуміння громадянських цінностей та виконують деякі громадянські обов'язки. Однак, вони можуть бути байдужі до деяких аспектів громадянської поведінки або не завжди проявляти активну громадянську позицію. Це може вказувати на потребу в подальшій розвитку їхньої свідомості та відповідальності стосовно громадянських питань;

– низький рівень громадянської компетентності: 10 учнів (31,2%) показали низький рівень громадянської компетентності. Це свідчить про відсутність готовності виконувати громадянські зобов'язання або позитивне ставлення до порушення громадянської поведінки. Ці учні можуть потребувати додаткової підтримки та освітніх заходів для розвитку їхньої свідомості щодо важливості громадянських цінностей та виконання громадянських обов'язків.

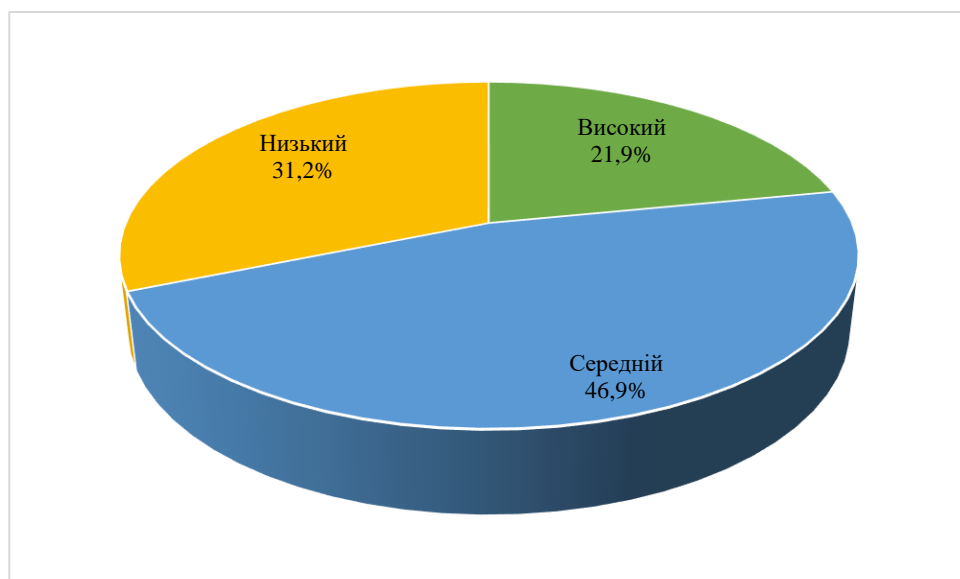

Рис. 2.2. Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі за анкетуванням

Аналіз отриманих даних дозволяє нам отримати загальне уявлення про рівень ГК учнів 2 класів. Це може послужити початковою точкою для

подальшого планування та розвитку освітніх програм та заходів, спрямованих на підвищення рівня громадянської свідомості та відповідальності серед учнів.

Для того, щоб вивчити рівень сформованості ГК учнів 2 класів за опитуванням та анкетуванням, ми провели обчислення середніх значень за обома методиками і отримані дані подали у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Середнє значення рівнів сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі

Рівні	К-сть дітей	%
Високий	8	25,0
Середній	13	40,6
Низький	11	34,4

На основі таблиці 2.5 можна зробити наступні спостереження (рис. 2.3):

- високий рівень громадянської компетентності спостерігається у 8 учнів (25,0%). Ці учні проявляють свідоме розуміння потреби виконувати громадянські зобов'язання та діють в інтересах колективу;
- середній рівень громадянської компетентності спостерігається у 13 учнів (40,6%). Ці учні мають ситуативне розуміння необхідності виконувати громадянські зобов'язання, але можуть бути байдужі до порушень громадянської поведінки;
- низький рівень громадянської компетентності виявлений у 11 учнів (34,4%). Це свідчить про відсутність готовності виконувати громадянські зобов'язання або позитивне ставлення до порушення громадянської поведінки.

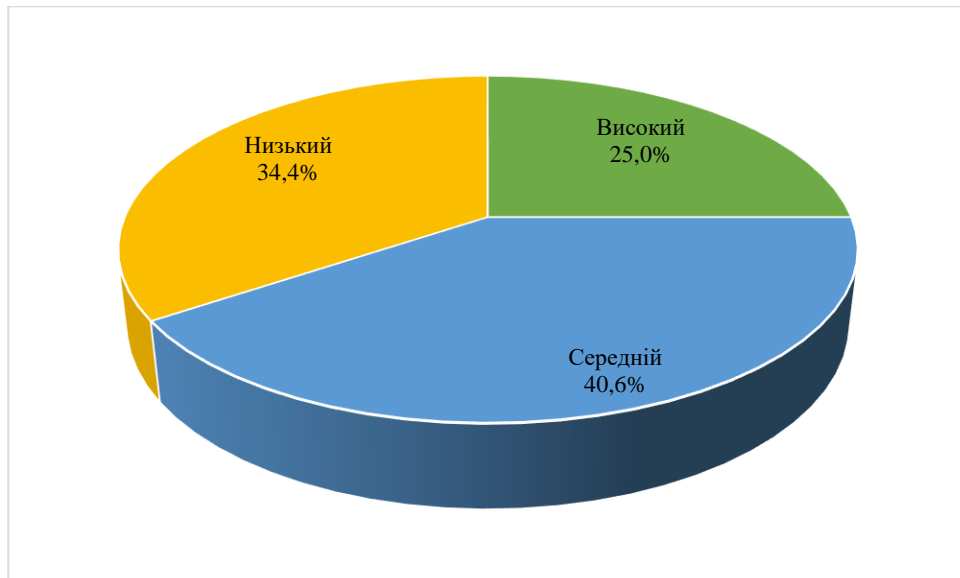

Рис. 2.3. Середнє значення рівнів сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному етапі

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що у більшості учнів середній рівень ГК. Однак, також видно наявність групи учнів з високим і низьким рівнями ГК, що може свідчити про різну свідомість та готовність діяти в інтересах суспільства у цьому віковому діапазоні. Тому було прийнято рішення розробити та апробувати модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі.

2.2. Модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі

Модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі має велику важливість. Літературне читання в цьому віці не лише сприяє розвитку мовлення та читацьких навичок, але й може стати потужним засобом формування ціннісних орієнтацій та громадянського світогляду.

На уроках літературного читання в 2 класі учні знайомляться з різними текстами, які відображають різні життєві ситуації, моральні ділеми та соціальні проблеми. Це можуть бути казки, оповідання, вірші та інші тексти, в яких відображено поняття справедливості, дружби, толерантності, відповідальності та інших громадянських цінностей. Під час обговорення текстів на уроках ЛЧ, вчителі мають можливість активно залучати учнів до роздумів та обговорень, спонукати їх до власних суджень та аналізування ситуацій з точки зору громадянського підходу. Важливо вчити дітей розрізняти правильне та неправильне поведінку героїв творів, розуміти наслідки їхніх вчинків та спонукати до аналізу причин порушення громадянських норм. Такий підхід до викладання ЛЧ в 2 класі сприяє формуванню громадянської компетентності учнів. Вони навчаються розуміти важливість законів та правил, розвивати почуття справедливості, толерантності та взаємодопомоги. Крім того, вони отримують можливість розширювати свій культурний та історичний багаж, розуміти свою національну ідентичність та підтримувати національні цінності.

Таким чином, модель формування ГК здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі є важливим елементом їхнього розвитку. Вона сприяє формуванню в учнів громадянської свідомості, відповідальності та готовності діяти в інтересах суспільства.

Розроблена нами модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі включає такі етапи:

1. Введення в тему (урок №1):
 - представлення учням текстів, які містять громадянські цінності, етичні принципи та соціальні проблеми;
 - залучення учнів до обговорення та висловлення власних думок щодо теми.
2. Розуміння тексту (урок №2):

- активна робота з текстами, спрямована на розуміння громадянських проблем, моральних дилем та соціальних взаємин між персонажами;
- аналіз поведінки персонажів та їх впливу на оточуючих;
- підтримка вчителя у формуванні у дітей громадянського світогляду та розуміння значущості громадянських цінностей.

3. Відтворення тексту (урок №3-4):

- читання та переказ текстів, в яких висвітлені громадянські проблеми;
- активна участь учнів у обговоренні ситуацій, які виникають у текстах;
- формування навичок аргументованого висловлення власної думки з приводу громадянських питань.

4. Застосування в житті (урок №5):

- проведення рольових ігор, драматичних сценок, де учні можуть відтворити ситуації та знайти способи вирішення громадянських проблем;
- впровадження проєктної діяльності, де учні можуть реалізувати власні ідеї щодо покращення громадського життя.

5. Рефлексія та оцінка (урок №6):

- аналіз та обговорення результатів роботи над формуванням ГК;
- оцінка учнівських досягнень та рефлексія щодо власного ставлення до громадянських цінностей.

Ця модель сприяє активному залученню учнів до роздумів про громадянські цінності та етичні принципи, розвитку вмінь аналізувати та розуміти соціальні проблеми, а також формуванню навичок громадянської поведінки. Вона сприяє становленню учнів як активних громадян, здатних свідомо діяти в інтересах колективу та суспільства.

Урок №1

На уроках літературного читання в 2 класі ми використовували такі тексти, як приклади громадянських цінностей, етичних принципів та соціальних проблем:

1. Казка «Солом'яний бичок» І. Крилова: ця казка розповідає про бичка, який хоче втекти від хазяїна та вільно жити. Учням ми поставили запитання, чи варто бичкові втікати від відповідальностей та зобов'язань, які він має перед людьми [32].

2. Вірш «Усе моє, все зветься Україна» Ліни Костенко: цей вірш пропагує патріотизм та любов до своєї країни. Учням ми поставили питання, чому важливо бути патріотом та як можна проявити свою любов до України [69].

3. Казка «Вовк і Ягня» І. Крилова: у цій казці розповідається про вовка, який намагається обдурити ягня. Ми запитали учнів, як вони ставляться до того, коли хтось намагається обдурити чи скористатися їхньою довірливістю, і як можна захиститися від таких ситуацій [64].

4. Вірш «Сонце заходить» М. Вороного: цей вірш дає можливість учням розглянути вірші з етичними мотивами та наголосити на важливості поваги до природи, її охорони та раціонального використання ресурсів. Це спонукає дітей до роздумів про свою роль у збереженні природи та відповідальність за майбутнє Батьківщини [11].

Ці тексти, на нашу думку, допоможуть учням розглянути громадянські цінності, етичні принципи та соціальні проблеми з позиції літературних творів і спонукати їх до обговорення та висловлення власних думок на ці теми.

Урок №2

Один з прикладів активної роботи з текстом казки «Солом'яний бичок», спрямованої на розуміння громадянських проблем, моральних дилем та соціальних взаємин між персонажами, включали наступні кроки:

- читання та аналіз тексту: учні читали казку «Солом'яний бичок». Після цього проводилося загальне обговорення змісту та основних подій у казці;

- виявлення громадянських проблем: педагог спрямовував увагу учнів на ключові громадянські проблеми, які виникали у казці. Наприклад, це були проблеми неправдивого представлення себе, тощо;
- аналіз персонажів: учні досліджували різних персонажів у казці, їхні дії та мотивацію, обговорювали, які моральні дилеми виникають у персонажів та як вони впливають на громадське життя в казці;
- рольова гра: учні виконували роль різних персонажів казки і виконували ситуаційні завдання. Наприклад, вони відтворювали діалоги між бичком та іншими персонажами, де мали розв'язати моральний дилему або вирішити громадянську проблему;
- групова дискусія: учні обговорювали свої спостереження та висловлювали власні думки про громадянські проблеми, моральні дилеми та соціальні взаємини, які були виявлені в казці. Вони обговорювали можливі варіанти розв'язання цих проблем та ділились своїми власними досвідом;
- творчі завдання: учні отримали завдання написати свою власну казку, де вони розглядають громадянські проблеми або моральні дилеми, які є актуальними для них.

Весь процес спрямований на активну участь учнів, розвиток їхньої критичної думки та розуміння громадянських проблем та соціальних взаємин. Цей підхід допомагає залучити учнів до дискусій та висловлення власних думок, а також розвиває їхню емпатію та вміння робити моральні вибори.

Урок №3-4

На уроці №3, спрямованому на відтворення тексту, ми використали вірш «Усе моє, все зветься Україна» Ліни Костенко. Цей урок мав наступні етапи:

- читання та розуміння вірша: учні прослухали вірш «Усе моє, все зветься Україна», який прочитав педагог;
- переказ вірша: учні переказували вірш, використовуючи власні слова. Це допомогло їм засвоїти зміст та структуру вірша і виявити основні громадянські проблеми, які він висвітлює;

– обговорення ситуацій: педагог ставив запитання щодо ситуацій, які виникають у вірші. Наприклад, «Як ви розумієте почуття героїні, коли вона говорить про Україну?», «Які цінності передає цей вірш?» Учні активно брали участь у обговоренні, висловлюючи свої думки та аргументуючи їх;

– аргументоване висловлення думки: учні висловлювали власну думку про Україну та громадянські питання, що порушуються у вірші. Вони обґрунтували свої відповіді за допомогою аргументів та прикладів з вірша.

Цей урок сприяв розвитку навичок читання, розуміння тексту, критичного мислення та аргументації. Використання вірша «Усе моє, все зветься Україна» Ліни Костенко допоміг поглибити розуміння громадянських питань та національної ідентичності учнів.

На уроці №4 з використанням вірша «Сонце заходить» Миколи Вороного, ми провели такі дії:

– введення в тему: педагог пояснив учням, що на цьому уроці вони будуть вчитися відтворювати текст, що містить громадянські проблеми. Педагог також задав питання типу: «Чи знаєте ви, що таке громадянські проблеми?» та «Чому вони важливі для нашого життя?»;

– читання та переказ тексту: учні читали разом з педагогом вірш «Сонце заходить» Миколи Вороного. Після читання вони робили переказ тексту своїми словами, стараючись передати основну думку та настрій вірша. Педагог допомагав учням зрозуміти смисл окремих рядків або віршових строф;

– обговорення ситуацій: педагог ставив запитання, що стосувалися ситуацій, поданих у вірші. Наприклад: «Як ви розумієте почуття безнадії та обурення, які передає вірш?» та «Які можливі шляхи вирішення громадянських проблем ви бачите?». Учні висловлювали свої думки та спиралися на текст вірша, щоб підтвердити свої відповіді;

– формування навичок аргументованого висловлення думки: учні обговорювали громадянські питання, які виникали у вірші, та висловлювали

свою думку з приводу цих питань. Вони аргументували свої висловлення, використовуючи аргументи з тексту вірша та власний досвід. Педагог стимулював учнів задавати запитання одне одному, вислуховувати аргументи інших учнів та вміти відповідати на них;

– підсумок уроку: педагог зробив висновки про важливість розуміння громадянських проблем та уміння аргументовано висловлювати свою думку. Він підкреслив, що кожен учень може бути активним громадянином та сприяти покращенню громадського життя.

Цей урок дав змогу учням розвивати навички аналізу тексту, обговорення громадянських проблем, формування власної думки та аргументованого висловлення. Використання вірша «Сонце заходить» Миколи Вороного створило можливість емоційного сприйняття та осмислення громадянських питань через художній текст.

Урок №5

На уроці №5, спрямованому на застосування в житті, ми використали казку «Вовк і Ягня» І. Крилова. Цей урок мав наступні етапи:

– розгляд казки «Вовк і Ягня»: учні разом з педагогом аналізували казку, уважно прослухавши її. Вони визначали основні громадянські проблеми, які виникають у цій казці, зокрема обдурення та зловживання довірою;

– обговорення ситуацій: педагог ставив запитання щодо ставлення учнів до ситуацій, коли хтось намагається обдурити або скористатися їхньою довірливістю. Наприклад, «Як ви реагуєте, коли ви розумієте, що хтось хоче вас обдурити?», «Які можливі способи захисту ви можете запропонувати у подібних ситуаціях?»;

– рольові ігри та драматичні сценки: учні відтворювали ситуації з казки, використовуючи рольові ігри та драматичні сценки. Вони повинні були знайти способи вирішення громадянських проблем, зокрема, захисту від обдурення та зловживання довірою;

– проєктна діяльність: учні працювали у групах та розробили проєкти, спрямовані на покращення громадського життя, враховуючи громадянські проблеми, які висвітлені у казці. Наприклад, вони створили афіші та презентації, які нагадують про важність бути обережними та захищати свою довіру.

Цей урок сприяє розвитку творчих навичок, співпраці у групі, а також навчає учнів аргументовано висловлювати свою думку з приводу громадянських питань. Він допоміг учням усвідомити важливість власної довіри та захисту від обману, а також стимулює їх до активної участі в суспільному житті.

Урок №6

На уроці №6, присвяченому рефлексії та оцінці учнівських досягнень у формуванні громадянських компетенцій, ми провели наступні дії:

– введення в тему: педагог пояснив учням, що цей урок спрямований на аналіз та обговорення результатів їх роботи над формуванням громадянських компетенцій. Він нагадав про важливість громадянських цінностей і запитав учнів, що вони зрозуміли та здобули під час попередніх уроків;

– аналіз результатів: педагог пропонував учням обговорити свої досягнення та прогрес у формуванні ГК. Вони висловлювали свої спостереження щодо змін у своєму ставленні до громадських питань, розвитку вмінь аналізу та аргументації своїх думок;

– обговорення успіхів та викликів: учні обговорили свої успіхи та виклики, з якими вони зіткнулися під час вивчення громадянських питань. Вони поділилися позитивними змінами в своєму ставленні до громадянських цінностей, а також обговорити труднощі, з якими стикалися і як їх подолали;

– оцінка досягнень: педагог разом з учнями встановив критерії оцінювання ГК та провів оцінювання на основі вимог, які були поставлені

на попередніх уроках. Учні самооцінювали свої досягнення та отримали повідомлення про свої успіхи;

- рефлексія: учні рефлексували щодо своїх власних ставлень до громадянських цінностей, своїх змін та досягнень. Вони задали один одному запитання про те, які кроки вони збиралися зробити в майбутньому для подальшого розвитку своїх ГК;

- висновок: педагог підвів підсумки уроку та висловив вдячність учням за їхню активну участь у формуванні ГК. Він нагадав учням про важливість цих навичок і закликав їх продовжувати розвивати їх у майбутньому.

Цей урок дозволив учням самооцінювати свої досягнення, рефлексувати щодо свого ставлення до громадянських цінностей та сприяє їх подальшому розвитку та залученню до активної громадської діяльності.

Отже, модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі – це поєднання читання та обговорення текстів, які висвітлюють громадянські проблеми, з активною участю учнів у обговоренні ситуацій і формуванням навичок аргументованого висловлення власної думки. Ця модель сприяла розумінню громадянських питань, моральних дилем та соціальних взаємин між персонажами літературних творів, а також розвивала в учнів свідоме ставлення до громадських цінностей та здатність до самооцінювання. модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі складалася з 6 уроків: введення в тему (урок №1), розуміння тексту (урок №2), відтворення тексту (урок №3-4), застосування в житті (урок №5), рефлексія та оцінка (урок №6). На кожному уроці було представлено відповідний текст, вірші та казки, в яких мова йшла про громадянські цінності, етичні принципи та соціальні проблеми, які стимулювали учнів до активного обговорення, висловлення власних думок і аналізу поведінки персонажів. Через цей підхід, учні розвивали своє розуміння громадянських питань та виявляли готовність до прийняття відповідальних рішень у суспільстві.

2.3. Аналіз та інтерпретація отриманих даних емпіричного дослідження

Після апробації розробленої нами моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі, доцільно, на нашу думку, перевірити її ефективність, провівши повторне опитування та анкетування усіх 32 учнів 2 класів.

Використовуючи опитування, ми отримали контрольні дані, подані у таблиці 2.6 (зауважимо, що дана таблиця побудована на основі відповідей респондентів, які занесені у таблицю 1 додатку В).

Таблиця 2.6

Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному та контрольному етапах за опитуванням

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Високий	8	25,0	13	40,6
Середній	11	34,4	14	43,4
Низький	13	40,6	5	16,0

Аналізуючи дану таблицю, можна зробити висновок, що на контрольному етапі спостерігається покращення рівня громадянської компетентності учнів 2 класів. Кількість учнів з високим рівнем громадянської компетентності збільшилась з 25,0% на констатувальному етапі до 40,6% на контрольному етапі. Також помітно зростання учнів з середнім рівнем компетентності з 34,4% до 43,4%. У той же час, кількість учнів з низьким рівнем компетентності зменшилась з 40,6% до 16,0%. Ці покращення можуть бути пов'язані з успішною реалізацією розробленої моделі формування громадянської компетентності на уроках ЛЧ в 2 класі, де використовуються текстові матеріали, спрямовані на розуміння громадянських проблем, етичних принципів та соціальних взаємин між персонажами (рис. 2.4).

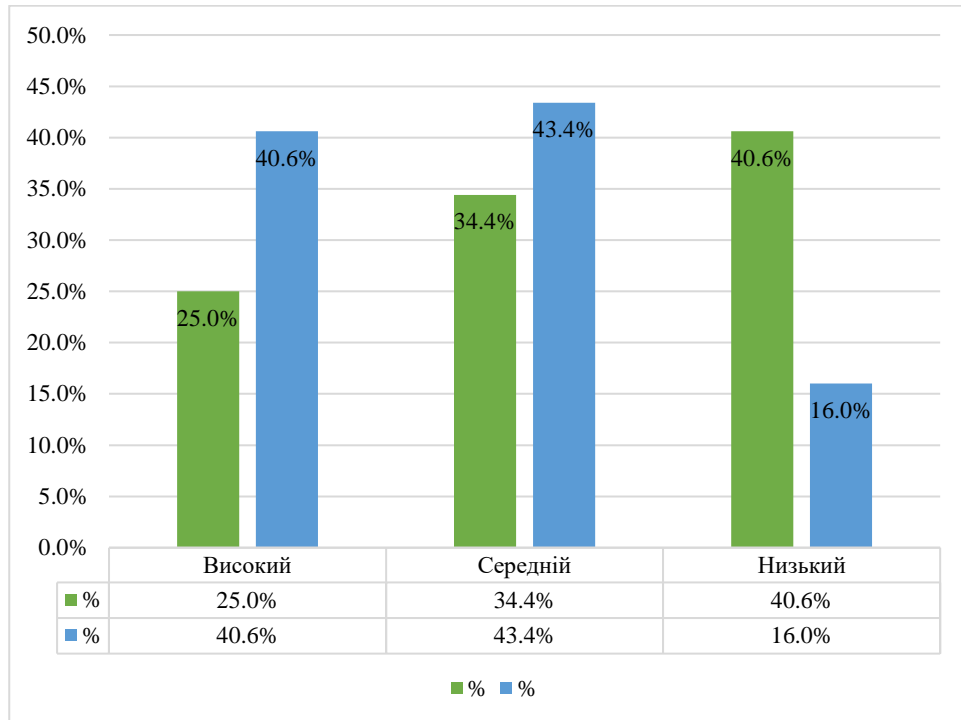

Рис. 2.4. Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному та контрольному етапах за опитуванням

Такі результати вказують на те, що учні з високим рівнем змогли засвоїти та розуміти громадянські проблеми, моральні дилеми та соціальні взаємини, які висвітлені у текстах на уроках ЛЧ. Також можна зазначити, що учні з середнім рівнем виявили певний прогрес у розумінні громадянських питань, але можуть потребувати додаткової підтримки та вдосконалення навичок. Учні з низьким рівнем показали менший прогрес, проте можна спостерігати покращення у їхньому розумінні громадянських цінностей. Учні з високим рівнем продемонстрували глибоке розуміння громадянських питань і вміння аргументовано висловлювати свою думку. Учні з середнім рівнем показали певний прогрес і виявили здатність розуміти моральні дилеми та соціальні взаємини. Учні з низьким рівнем також проявили покращення, що свідчить про ефективність моделі. Загалом, дані результати підтверджують успішність підходу до формування громадянської компетентності учнів на уроках літературного читання. А також дані результати свідчать про

успішність розробленої моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі.

Під час повторного педагогічного спостереження було помічено успішність розробленої моделі формування громадянської компетентності в учнів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі. Розглянемо декілька прикладів учнів із різними рівнями сформованості ГК:

Учень з високим рівнем: Віктор виявив глибоке розуміння громадянських питань та соціальних взаємин. Під час обговорення текстів на уроках літературного читання він активно брав участь, аргументовано висловлював свою думку та здатний був аналізувати громадянські проблеми, знаходити варіанти їх вирішення. Наприклад, під час читання казки «Солом'яний бичок» Віктор здогадався, що ця казка має глибокий смисл про вплив дезінформації та шахрайства на суспільство. Він зміг знайти аналогію зі сучасним життям, де також існують люди, що намагаються обдурити і скористатися довірливістю інших. Віктор запропонував, що важливо бути уважним та критично мислити, щоб захиститися від таких ситуацій.

Учень з середнім рівнем: Андрій продемонстрував стабільний прогрес у розумінні громадянських питань і моральних дилем. На початку навчального року він не завжди розумів повністю ситуації, що виникали у текстах. Але завдяки урокам ЛЧ та обговоренням в класі, Андрій став активніше висловлювати свою думку. Наприклад, під час читання вірша «Сонце заходить» Андрій зрозумів, що головна думка вірша полягає у тому, що природа та рідний край потребують нашої уваги, дбайливості та захисту. Він помітив, що автор вірша звертає увагу на проблеми, з якими стикається природа, такі як бурі, темрява, холод, та небайдужість людей до цих проблем. Андрій зрозумів, що люди мають бути відповідальними та берегти природу, адже вона є джерелом світла, тепла та краси. Він проявив своє розуміння, запитавши, чому деяким людям хіба тільки ввижаються щастя та воля, а інші живуть у темряві та пригніченості. Цей приклад свідчить про те, що Андрій засвоїв значення екологічної свідомості, відчуває відповідальність за

оточуючий світ і розуміє важливість збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Учень з низьким рівнем:

Софія, яка має низький рівень громадянської компетентності, також показує певні покращення у розумінні громадянських цінностей. Вона почала проявляти більший інтерес до ситуацій, що виникають у текстах, і активніше брати участь у спільних обговореннях. Наприклад, під час читання казки «Вовк і Ягня» Софія помітила, що головна проблема, яку вона виявила, полягає в тому, що люди можуть намагатися обдурити або скористатися довірливістю інших. Вона зауважила, що вовк використовує хитрість і лукавство, щоб переконати ягня в своїй невинності та отримати доступ до нього. Софія почала розмірковувати над можливими способами захисту від таких ситуацій, такими як бути обережним, добре знати правила поведінки та не довіряти незнайомим. Вона запропонувала відтворити сценку з казки, де вони з іншими учнями можуть зіграти різні ролі і знайти способи, як уникнути обдурювання або захиститися. Цей приклад свідчить про те, що Софія розвиває свідомість про громадянські проблеми, розуміє важливість бути обачним і захищати свої права та інтереси.

Ці приклади показують, що навчання за розробленою моделлю сприяє формуванню громадянської компетентності учнів різного рівня. Крім того, вони підтверджують позитивну динаміку у розвитку громадянських цінностей та розуміння соціальних проблем.

Використовуючи анкетування, ми отримали контрольні дані, подані у таблиці 2.7 (зауважимо, що дана таблиця побудована на основі відповідей респондентів, які занесені у таблицю 2 додатку В).

Таблиця 2.7

Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному та контрольному етапах за анкетуванням

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Високий	7	21,9	11	34,4
Середній	15	46,9	17	53,1
Низький	10	31,2	4	12,5

Аналізуючи дану таблицю, можна зробити певні висновки:

1. Рівень учнів з високим рівнем громадянської компетентності: на констатувальному етапі 21,9% учнів мали високий рівень громадянської компетентності, що вказує на їхню здатність засвоювати та розуміти громадянські питання. Проте, після апробації розробленої моделі, на контрольному етапі ця категорія зростає до 34,4%. Це свідчить про позитивні зміни в їхньому розумінні та осмисленні громадянських питань. Модель сприяла підвищенню рівня громадянської компетентності учнів з високим потенціалом.

2. Рівень учнів з середнім рівнем громадянської компетентності: на констатувальному етапі 46,9% учнів відносилися до цієї категорії. Після впровадження моделі, на контрольному етапі цей рівень збільшився до 53,1%. Це свідчить про ефективність розробленої моделі у покращенні формування громадянської компетентності учнів з середнім потенціалом. Модель допомогла їм розширити свої знання та розуміння громадянських питань.

3. Рівень учнів з низьким рівнем громадянської компетентності: на констатувальному етапі 31,2% учнів відносилися до цієї категорії. Проте, після апробації моделі, на контрольному етапі цей рівень зменшився до 12,5%. Це свідчить про певне покращення в їхньому розумінні громадянських цінностей. Розроблена модель сприяла підвищенню рівня громадянської компетентності учнів з низьким потенціалом (рис. 2.5).

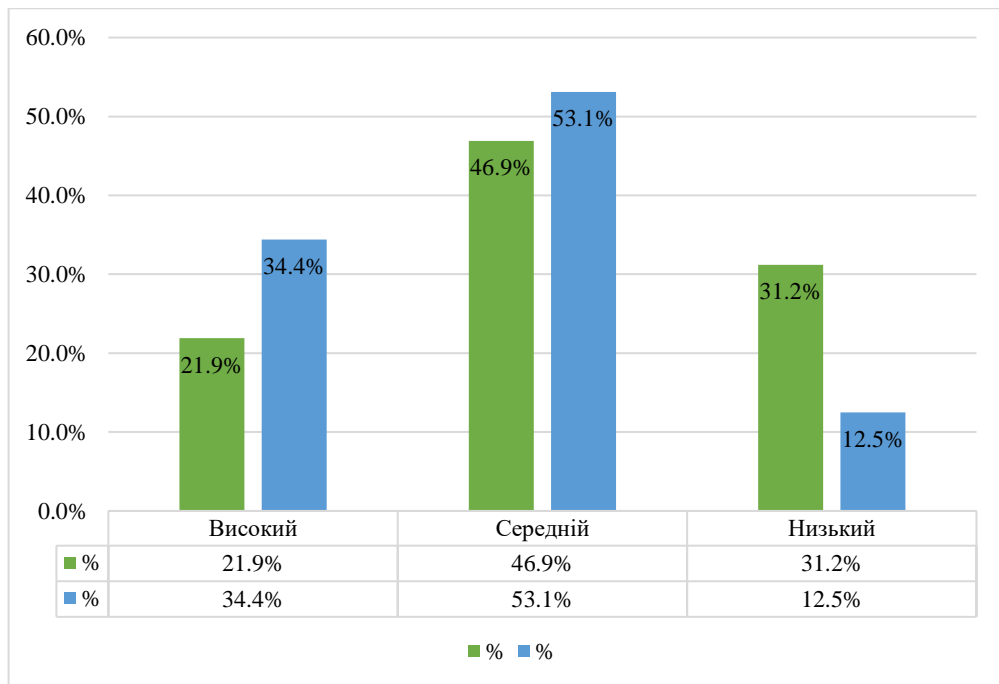

Рис. 2.5. Рівні сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів на констатувальному та контрольному етапах за анкетуванням

Отже, результати анкетування підтверджують ефективність розробленої моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі. Вони свідчать про позитивні зміни у рівні громадянської компетентності учнів на контрольному етапі, що підтримує ефективність методів та підходів, застосованих під час навчання. В цілому, апробація розробленої моделі формування громадянської компетентності на уроках ЛЧ в 2 класі показала позитивні результати. Вона сприяла зростанню рівня ГК учнів у всіх трьох категоріях. Покращення відбулося як на рівні знань та розуміння громадянських питань, так і на рівні активності та ініціативи у справах громадського значення.

Щодо узагальнених результатів рівня сформованості після апробації моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі на основі середніх значень, ми отримали результати, які показують позитивну динаміку (таблиця 2.8).

Порівняльні результати рівнів сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів до і після апробації моделі

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Високий	8	25,0	12	37,5
Середній	13	40,6	16	50,0
Низький	11	34,4	4	12,5

Аналізуючи дану таблицю, можна зробити наступні висновки:

Рівень учнів з високим рівнем ГК: на констатувальному етапі 25,0% учнів мали високий рівень громадянської компетентності, тоді як на контрольному етапі ця категорія зросла до 37,5%. Це свідчить про позитивні зміни в розумінні та осмисленні громадянських питань у цій групі учнів. Розроблена модель сприяла підвищенню рівня громадянської компетентності учнів з високим потенціалом.

Рівень учнів з середнім рівнем ГК: на констатувальному етапі 40,6% учнів відносилися до цієї категорії. Після впровадження моделі, на контрольному етапі цей рівень збільшився до 50,0%. Це свідчить про ефективність розробленої моделі у покращенні формування ГК учнів з середнім потенціалом. Модель допомогла їм розширити свої знання та розуміння громадянських питань.

Рівень учнів з низьким рівнем ГК: на констатувальному етапі 34,4% учнів відносилися до цієї категорії. Проте, після апробації моделі, на контрольному етапі цей рівень зменшився до 12,5%. Це свідчить про значне покращення в їхньому розумінні громадянських цінностей. Розроблена модель сприяла розвитку громадянської компетентності учнів з низьким потенціалом (рис. 2.6).

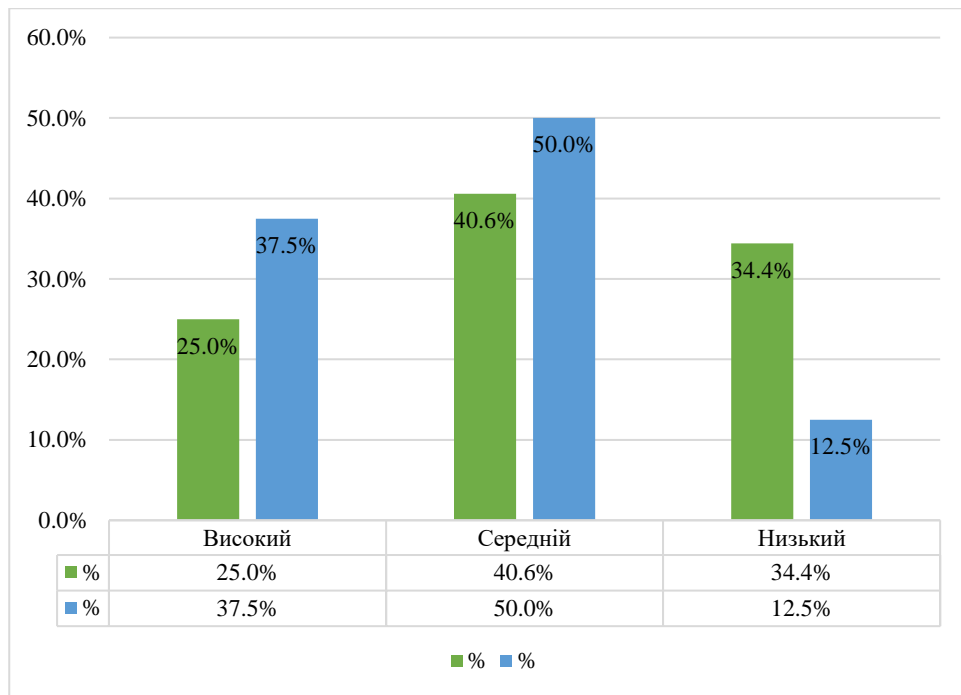

Рис. 2.6. Порівняльні результати рівнів сформованості громадянської компетентності в учнів 2 класів до і після апробації моделі

Отже, апробація розробленої моделі формування громадянської компетентності на уроках літературного читання в 2 класі показала позитивні результати в усіх трьох категоріях учнів. Модель сприяла зростанню рівня громадянської компетентності, що проявляється у покращенні їхнього розуміння громадянських питань, збільшенні активності та ініціативи у справах громадського значення.

Загалом, після апробації розробленої моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі виявлено покращення рівня громадянської компетентності учнів. Деякі з примітних покращень включають:

- глибше розуміння громадянських проблем: учні виявили здатність розуміти складні громадянські питання, такі як соціальні нерівності, моральні дилеми та екологічні проблеми. Вони могли застосовувати свої знання і розуміння для аналізу та обговорення таких питань;
- розвиток критичного мислення: учні виявили здатність аналізувати інформацію, розрізняти різні точки зору та розуміти наслідки

різних громадянських вчинків. Вони могли критично оцінювати інформацію, що містилася у текстах на уроках літературного читання та висловлювати свої думки;

– розвиток емпатії та взаєморозуміння: учні виявили вміння співпереживати та розуміти почуття та потреби інших людей. Вони були відкриті до спілкування та співпраці з однокласниками, проявляли толерантність та повагу до різних думок та переконань;

– прийняття активної громадянської ролі: учні були більш схильні до виявлення активності та ініціативи у справах громадського значення. Вони проявляли бажання допомагати іншим, брати участь у благодійних акціях, захищати права інших людей та приймати участь у різних громадських заходах.

Ці покращення свідчать про ефективність розробленої моделі формування ГК. Вона сприяє розвитку різних аспектів громадянської свідомості та активності учнів, допомагаючи їм стати відповідальними та діяльними громадянами.

Висновки до II розділу

Резюмуючи другий розділ, зробимо відповідні висновки:

1. У даному розділі ми провели дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на базі Конотопського ліцею №9, Сумська область. У дослідженні взяли участь 32 дітей 2-А та 2-Б класів. Мета дослідження полягала у виявленні, науковому обґрунтуванні умов формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі та дослідно-експериментальним шляхом перевірити ефективність реалізації розробленої моделі. Дослідження проводилося у три етапи: констатувальний (вивчення початкового рівня

сформованості ГК), формувальний (апробація розробленої моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі) та контрольний (перевірка ефективності апробованої моделі формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках ЛЧ в 2 класі). Первинна діагностика проводилася із застосуванням таких методів: опитування, педагогічне спостереження та анкетування. За допомогою використання даних методів, ми дослідили, що високий рівень спостерігається у 25,0% учнів, середній рівень у 40,6%, а низький рівень у 34,4% учнів. Учні з високим рівнем розуміють і виконують громадянські зобов'язання, учні з середнім рівнем мають ситуативне розуміння, але можуть бути байдужі до порушень, а учні з низьким рівнем мають відсутність готовності виконувати зобов'язання або позитивне ставлення до порушень. Ми дослідили, що переважає середній та низький рівень сформованості ГК, тому було прийнято рішення розробити та апробувати модель формування громадянської компетентності, яка б позитивно впливала на учнів і сприяла покращенню їх розуміння громадянських питань та активності у справах громадського значення.

2. Модель формування громадянської компетентності учнів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі базується на поєднанні читання та обговорення текстів, що стосуються громадянських проблем. Ця модель активно залучає учнів до обговорення різних ситуацій і розвиває навички аргументованого висловлення власної думки. Вона сприяє розумінню громадянських питань, моральних дилем та соціальних взаємин між персонажами літературних творів, а також розвиває свідоме ставлення до громадських цінностей та здатність до самооцінювання. Модель складається з шести уроків. Перший урок вводить учнів у тему, а решта уроків присвячені розумінню, відтворенню, застосуванню в житті, а також рефлексії та оцінці громадянських питань. На кожному уроці пропонуються текстові матеріали, вірші та казки, які стимулюють учнів до активного обговорення, висловлення власних думок і аналізу поведінки персонажів. Цей підхід сприяє розвитку

розуміння громадянських питань учнями і формує їх готовність до прийняття відповідальних рішень у суспільстві. В процесі роботи за цією моделлю учні активно залучаються до вивчення громадянських цінностей, етичних принципів та соціальних проблем, що сприяє їхньому вихованню як свідомих та відповідальних громадян.

3. Після апробації розробленої моделі формування громадянської компетентності учнів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі, ми провели повторну діагностику 32 дітей, щоб перевірити чи була вона ефективною, використавши також опитування, педагогічне спостереження та анкетування. Отримані результати, зокрема після апробації розробленої моделі формування громадянської компетентності в учнів 2-х класів були спостережені позитивні зміни у рівні громадянської компетентності учнів. Учні з високим рівнем громадянської компетентності на контрольному етапі зросли з 25,0% до 37,5%, що свідчить про поліпшення їх розуміння та осмислення громадянських питань. Учні з середнім рівнем громадянської компетентності також показали покращення, зростаючи з 40,6% до 50,0%, що свідчить про ефективність моделі у розвитку їх знань та розуміння громадянських питань. Найбільше покращення було помітно в групі учнів з низьким рівнем громадянської компетентності, де відсоток зменшився з 34,4% до 12,5%. Це свідчить про значне покращення їх розуміння громадянських цінностей завдяки впровадженню розробленої моделі. В цілому, модель успішно сприяла розвитку громадянської компетентності учнів різних рівнів потенціалу.

ВИСНОВКИ

В результаті виконання поставлених перед нами завдань для досягнення сформульованої мети кваліфікаційного дослідження, ми прийшли до низки важливих висновків:

1. З'ясувавши сутність та визначення «громадянська компетентність» в психолого-педагогічній літературі, було встановлено: громадянська компетентність є терміном, який використовують різні автори замість одного терміну, такого як «громадянська компетенція» або «компетенція громадянськості». Цей термін описує інтегровану характеристику особистості, яка включає когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та рефлексивний компоненти. Це виявляється в освоєнні цивільних знань і вмінь, навичках і досвіді громадянської діяльності, наявності системи громадянських цінностей та розвинених громадянських якостей, необхідних для саморозвитку та готовності ефективно здійснювати соціально значущу громадянську діяльність.

2. Охарактеризувавши особливості формування громадянської компетентності в процесі навчання, було визначено: молодший шкільний вік є найсприятливішим періодом для формування громадянської компетентності та виховання особистісних якостей та загальнолюдських цінностей. У цьому віці діти є схильними до наслідування, податливими і довірливими, а вчителі початкових класів мають великий авторитет та повагу, що створює сприятливі умови для успішного виховання громадянської ідентичності. В молодшому шкільному віці відбувається активний процес накопичення знань про взаємини між людьми, суспільне життя та свободу вибору поведінки. Формування громадянської компетентності в цьому віці є ефективним, оскільки почуття визначають дії, що впливають на всі аспекти життя дитини.

3. Проаналізувавши методичну систему формування громадянської компетентності молодших школярів, було з'ясовано: методична система

формування громадянської компетентності молодших школярів включає розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів громадянської компетентності. При формуванні громадянської компетентності слід враховувати вікові особливості учнів, спрямованість на формування структурних елементів громадянської компетентності, сучасні наукові досягнення в галузі літературного читання, комплексне використання урочної та позаурочної діяльності, практичну спрямованість завдань. Форми та методи роботи повинні бути різноманітними, забезпечуючи учням свободу вибору виду діяльності, змісту та обсягу матеріалу відповідно до їх освітніх потреб.

4. Провівши дослідно-експериментальне дослідження формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти, було досліджено: емпіричне дослідження, проведене в Конотопському ліцеї №9 в Сумській області, стосувалося формування громадянської компетентності учнів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі. У ньому приймали участь 32 учні з 2-А та 2-Б класів. Основною метою дослідження було встановлення умов та перевірка ефективності моделі формування громадянської компетентності на уроках літературного читання. Дослідження складалося з трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного. На констатувальному етапі було вивчено початковий рівень громадянської компетентності учнів за допомогою опитування, спостереження та анкетування. Результати показали, що 25% учнів мали високий рівень громадянської компетентності, 40,6% - середній рівень, а 34,4% - низький рівень. Ми дослідили, що переважає середній та низький рівень сформованості ГК, тому було прийнято рішення розробити та апробувати модель формування громадянської компетентності, яка б позитивно впливала на учнів і сприяла покращенню їх розуміння громадянських питань та активності у справах громадського значення.

5. Запропоновано модель формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі. Дана

модель базується на поєднанні читання і обговорення текстів, які стосуються громадянських проблем. Ця модель активно залучає учнів до обговорення різних ситуацій і розвиває навички аргументованого висловлення власної думки. Вона сприяє розумінню громадянських питань, моральних дилем та соціальних взаємин між персонажами літературних творів. Крім того, модель сприяє формуванню свідомого ставлення до громадських цінностей, здатності до самооцінювання та розвитку здатності до прийняття відповідальних рішень у суспільстві. Модель складається з шести уроків, протягом яких учні ознайомлюються з різноманітними текстовими матеріалами, віршами та казками. Ці матеріали стимулюють учнів до активного обговорення, висловлення власних думок і аналізу поведінки персонажів. Кожен урок спрямований на розуміння, відтворення, застосування в житті, а також рефлексію та оцінку громадянських питань. Робота за цією моделлю сприяє розвитку розуміння громадянських питань учнями і формує їх готовність до виконання відповідальних ролей у суспільстві. Учні активно залучаються до вивчення громадянських цінностей, етичних принципів та соціальних проблем, що сприяє їхньому вихованню як свідомих та відповідальних громадян.

6. Проаналізувавши та інтерпретувавши отримані дані проведеного емпіричного дослідження, було досліджено: після проведення експерименту з використанням розробленої моделі формування громадянської компетентності в учнів початкової освіти на уроках літературного читання в 2 класі, була проведена повторна оцінка 32 дітей, щоб з'ясувати ефективність цієї моделі. Для цього були використані опитування, педагогічні спостереження та анкетування. Отримані результати після використання розробленої моделі показали позитивні зміни в рівні громадянської компетентності учнів. На контрольному етапі спостерігалися підвищення рівня громадянської компетентності учнів з високим рівнем з 25,0% до 37,5%. Це свідчить про поліпшення їх розуміння і осмислення громадянських питань. Учні з середнім рівнем громадянської компетентності також показали

покращення, зростаючи з 40,6% до 50,0%. Це свідчить про успішність моделі у розвитку їх знань та розуміння громадянських питань. Найбільше покращення було помітно серед учнів з низьким рівнем громадянської компетентності, де відсоток зменшився з 34,4% до 12,5%. Це свідчить про значні зрушення в їх розумінні громадянських цінностей завдяки застосуванню розробленої моделі. Загалом, модель успішно сприяла розвитку громадянської компетентності учнів різних рівнів потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухей М. Р. Формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках рідної мови. Дошкільна освіта: від традицій до інновацій: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 27 листопада 2020 р. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 56-64
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. вид. Київ: Либідь, 2020. 280 с.
3. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. Київ, 2020. С. 6-12.
4. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник. 2-ге видання, доповн. і перероб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. 440 с.
5. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Вища шк., 2020. 407 с.
6. Брижак Н. Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2018. № 25. С. 46–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2012_25_14 (дата звернення: 28.06.2023)
7. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: метод. посібн. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2021. 112 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Ірпінь: Перун, 2015.
9. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія Київ: Генеза, 2019. 384 с.

10. Вербицька П. В. Понятійний апарат громадянського виховання особистості. Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. 2019. №43. С. 39- 44.
11. Вороний М. «Весняні елегії». Українська література. URL: <https://osvita.ua/school/literature/v/67308/> (дата звернення: 28.06.2023)
12. Гагарін М. Виховний потенціал українського фольклору щодо розвитку особистості. Наука, освіта, суспільство очима молодих: матер. XI Міжн. наук.-практ. конф. Рівне: РВВ РДГУ. 2018. 356 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2393/1/Gagarin%20M_potenti15 (дата звернення: 28.06.2023)
13. Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 8. С. 224-233.
14. Голуб Н. Б. До проблеми формування громадянської компетентності в учнів ліцею на уроках української мови: матер. II Всеукр. наук.- практ. конф. м. Суми, 6-7 червня 2019 р. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. URL: <https://sites.google.com/view/professionaleducationkaf> (дата звернення: 19.11.2022)
15. Гончаренко А. Формуємо розвивальне середовище. Вихователь-методист дошкільного закладу, 2020. № 3. С. 56-63
16. Гончарова–Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. Рідна школа. 2020. № 7-8. С. 12-24
17. Грибан Г. В. Формування естетичної культури учнів засобами мови. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: зб. наук. пр. / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 560 с.
18. Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія / упорядники М. П. Рогозін, О. В. Сухомлинська. Донецьк. 2021. 262 с.

19. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2018. Видавництво ЕТНА-1. 174 с.
20. Громадянське виховання школярів : проблеми та педагогічний досвід: наук.-метод. зб. / за ред. В. Процюка. Рівне, 2019. 94 с.
21. Громадянське виховання: нові виклики сучасних реалій в умовах трансформації суспільства: наук.-доп. бібліогр. покажч. / уклад.: З. М. Горова, В. В. Косенко. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 128 с.
22. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. Шлях освіти. 2018. № 3. С. 22-24.
23. Демченко Є. Society, Integration, Education: proceedings of the International Scientific Conference, May 25th-26th, 2018. Rezekne : Rezekne Academy of Technologies, 2018. P. 507–519.
24. Державний стандарт початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011р. №1392. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2023)
25. Дзюбишина-Мельник Л. Фольклор і українська дитина. Виховання високої духовності. Шкільний світ. 2021. № 47. С. 2-3.
26. Життєва компетентність особистості: науково-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. К.: Богдана, 2019. 60 с.
27. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». Історія в школах України. 2016. № 8. С. 4
28. Завалевський Ю. Громадянське становлення учнів у процесі виховної діяльності. Рідна школа. 2019. № 6. С. 17-19.
29. Задоя Є. С. Дидактичні умови організації групових форм навчальної роботи. Педагогічні науки. 2020. № 33. С. 85-93

30. Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід. 2013. С. 183-185. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/17035409.pdf> (дата звернення: 19.11.2022)
31. Іванюк І. В., Овчарук О. В., Терещенко А. Б. Аналітичний звіт сучасний стан громадянської освіти в Україні. Київ: 2020. 104 с.
32. Казки для дітей та інша дитяча література. URL: <https://svit-kazok.info> (дата звернення: 28.06.2023)
33. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / за наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с.
34. Коляда Н. Громадянське виховання: спадщина Василя Сухомлинського у діалозі із сучасністю. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014): хронол.-темат. показч. тем дис. дослідж. зі спец. 13.00.01. Умань : ФОП Жовтий, 2014. 357 с. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/145495.pdf> (дата звернення: 17.02.2023)
35. Комарицька М. П. Формування ключових компетентностей в учнів. Магістр: матеріали наук. конф. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 200 с.
36. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2018. 112 с.
37. Компетентнісний підхід як один з концептуальних підходів до формування професійної культури магістрів. Освіта, стратегія, політика, право. Електр. фахове видання «Народна освіта». 2017. №2 (32). URL: <http://oaji.net/articles/2015/690-1451307804> (дата звернення: 28.06.2023)

38. Кондратюк С. М. Актуальні проблеми початкової освіти: психолого-педагогічні та методичні аспекти : монографія / за заг. ред. А. А. Сбруєвої, С. М. Кондратюк. Суми: «Мрія», 2014. 396 с.
39. Кононко О. Плекаймо культуру потреб дитини. Дошкільне виховання, 2013. № 5. С. 36-43
40. Концепція «Нова українська школа». Міністерство освіти і науки України. 2016, Жовтень. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 28.06.2023)
41. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Шлях освіти, 2020. №16. С. 12-22
42. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). Постанова Колегії Міністерства освіти і науки України №12/5-2 від 22.11.2001. м. Київ URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-01#Text (дата звернення: 28.06.2023)
43. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 17.02.2023)
44. Косарева Н. І. Виховання громадськості учнів на ідеях української державності. Педагогіка і психологія. 2016. № 3. С. 130-136.
45. Косенчук О. Дитина в соціумі. Дошкільне виховання: наук.-метод. журн. для педагогів і батьків. Київ: Світич, 2021. № 4. С. 3-19.
46. Косілова О. І. Громадянське суспільство і держава: моделі взаємовідносин. Політологічний вісник. 2016. № 22. С. 90–100.
47. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога нової української школи. Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип.8. С.74-78. Стаття URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/8_37_2019/Bulletin_8_37_Ped (дата звернення: 17.02.2023)

48. Кузькова Т. П. Роль діяльнісного підходу до навчання в викладанні шкільних предметів та формуванні компетентностей учня. Обрії педагогічних знань: теорія, новації, практика: матер. Всеук. наук.-практ. конф. м. Миколаїв, 09 червня 2020 року. Миколаїв : Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. 265 с.
49. Куниця Т. Ю. Теоретичні засади формування відповідальної громадянської позиції підлітків. Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 19 жовтня 2018, м. Київ. С. 150-162
50. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 128 с.
51. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів. : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.01.02. Київ, 2014. 20 с.
52. Кучинська І. О. Громадянське виховання в Україні: минулий досвід та сучасні потреби : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Зволейко, 2015. 111 с.
53. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. Педагогічний процес: теорія і практика. 2018. № 4. С. 128–135.
54. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: ОВС, 2020. 400 с.
55. Магдич Т. І. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема. «Інноваційна педагогіка». Науковий журнал. 2020. № 28. 82 с.
56. Мальцева О. Громадянська освіта як шлях до демократичного громадянства. Історія України. 2020. № 9. С. 14-15.
57. Марінушкіна О. Є. Порадник практичного психолога. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 236 с.

58. Мартинюк О. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту: підручник. Харків: Ранок, 2020. 189 с.
59. Методичні рекомендації про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2020-2021 навчальному році. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9 – 430 від 11.08.2020 URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=8248> (дата звернення: 28.06.2023)
60. Мірошниченко О. М. Основні аспекти психолого-педагогічних особливостей формування поведінки молодших школярів. Педагогічні науки. 2016. Вип. LXXSV. Т& 2. С. 50–54.
61. Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко. 3-тє вид. Київ: Основа, 2016. Т. 1. 164 с.
62. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах) Т.1 / укл.: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ, Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.
63. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Директор школи. 2019. № 3-4. С. 17-25
64. Онлайн версії дитячих книжок з малюнками українською мовою. URL: <https://казка.укр> (дата звернення: 28.06.2023)
65. Опанасенко Н. Софія Русова про формування національної свідомості дитини у початковій школі. Рідна школа. 2020. № 10. С. 57-59.
66. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 320 с.
67. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 472 с.
68. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2018. 272 с.

69. Патріотичні вірші про Україну та рідний край. URL: <https://learning.ua/blog/202205/patriotychni-virshi-pro-ukrainu-ta-ridnyi-krai/> (дата звернення: 28.06.2023)
70. Педагогіка та психологія : збірник наукових праць / за заг. ред. : академіка І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. № 59. 320 с.
71. Пехота М. О. Освітні технології: навч.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2021. 255 с.
72. Підласий І. П. Педагогіка початкової школи: підручник. 2010. URL: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html> (дата звернення: 17.02.2023)
73. Піроженко Т. Зберегти та розвинути творчу активність дитини. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2020. № 5. С. 4.
74. Політичний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ: Генеза, 2014. 736 с.
75. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К. І. С.», 2019. С. 66-72.
76. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позицій сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів. 2015. № 23. С. 18-20
77. Поніманська Т. Моральність має бути свідомою Дошкільне виховання. 2013, №8. С. 40-52
78. Психологія: підручник для студент. вищ. навч. закл. / за ред І. Ф. Прокопенка, Харків: Фоліо, 2012. 863 с. URL: http://ort.kiev.ua/2.str/sps/sps_004.pdf (дата звернення: 28.06.2023)
79. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків: Вид. група «Основа», 2020. 96 с.

80. Романенко І. В. Соціалізація учнів початкових класів через використання інтерактивних. Початкове навчання та виховання. 2017. № 11. С. 2-8.
81. Рябов С. Г. Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства. Політичні науки. Наукові записки Києво-Могилянської Академії. 2020. №31. С.54-59.
82. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ: 2009. 178 с.
83. Савченко О. Я. Ключові компетентності інноваційний результат шкільної освіти. Рідна школа. 2018. № 8-9. С. 4 -7.
84. Савченко О. Я. Покликання початкової школи. Початкова школа. 2018. №2. С. 3.
85. Свірчук Т. І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів. Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: зб. наук. пр. Рівне, 2018. № 16. С. 115–122.
86. Семенов О. Етнолінгводидактична культура педагога. Практикум: навч. посіб. Київ, Глухів: РВВ ГДПУ, 2016. 251 с.
87. Сидоренко О. Б. Особливості поведінки учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 207 с.
88. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: вид. 2-ге, доп. і перероб. / уклад. О.Є. Антонова. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 100 с.
89. Сучасний стан громадянської освіти в Україні : аналітичний звіт. К., 2013. 104 с. URL: <http://www.ime.edu-ua.net/cont/civic%20education.pdf> (дата звернення: 17.02.2023)
90. Творчий проєкт з виховання національної свідомості та громадянської культури школярів «Нема без кореня рослини, а людей без Батьківщини» / кер. проєкту Л. М. Шаповалова. Позакласний час. 2020. № 3. С. 3-84.

91. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення: посібн. Запоріжжя: Запорізький нац. універ., 2019. 105 с. URL: http://ppko-koippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/Terno_CTDTheory1.pdf (дата звернення: 28.06.2023)
92. Типова освітня програм (2-4 кл.), розроблена під кер. Савченко О. Я. : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 року № 1272. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/5> (дата звернення: 28.06.2023)
93. Трубачова С. Є. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: «К.І.С.», 2017. С. 53-56.
94. Федоренко Ю. П. Формування комунікативної компетенції старшокласників на сучасному етапі. Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2020. № 2. С. 82–87.
95. Федорченко Т. Формування просоціальної поведінки молодших школярів у контексті профілактики негативних проявів у поведінці. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2015. № 52. С. 203–209.
96. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укл. Н. Степанова. Черкаси: Вид-во Черкаського обл. інст. післядипл. осв. пед. прац., 2014. 44 с.
97. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базови компетентностей: монографія / за ред. В. В. Мачуського. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.
98. Чернуха Н. М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція соціальних впливів суспільства: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 306 с.

99. Чорна К. І. Основні проблеми та напрями виховання молодого громадянина незалежної України. Нові технології виховання : зб. наук. ст. Київ: 2015. С. 28-32.
100. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. : 09.00.03. Харків, 2018. 20 с.
101. Bowden J. Competency – Based Education – Neither a Panacea nor a Pariah. URL: www.crm.hct.ac.ae/events/archive/tend.018.bowden.html (дата звернення: 19.11.2022)

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник

Тема 1. Я та мої друзі

1. Що таке дружба?
2. Назви імена своїх друзів?
3. Навіщо вам друг?
4. Що важливіше - думка команди чи ваша думка?
5. Чи завжди ви піклуєтесь про своїх рідних та близьких?
6. Скільки уваги ви приділяєте родині та друзям?
7. Які ви знаєте правила дружби?
8. Що потрібно зробити, щоб мати багато друзів?
10. Чи зробите ви зауваження своєму другові, коли він вчинить щось погане?

Тема 2. Екологічна етика

1. Що означає вираз «Жити в гармонії з природою»?
2. Які правила поведінки в лісі?
3. Як доглядати за кімнатними квітами?
4. Чи берете ви участь в озелененні шкільного саду?
5. Як допомогти птахам взимку?
6. Яка ваша улюблена пора року? Чому?
7. Яких тварин нашого краю ви знаєте?
8. Які лікарські трави ви знаєте?
9. Чи є знищення тварин і рослин злочином?

Тема 3. Обрядова культура України

1. Що ви знаєте про українські народні традиції та звичаї?
2. Які українські народні інструменти ви знаєте?
3. Які ви знаєте народні пісні?
4. Який ваш улюблений український поет і письменник?
5. Яких українських художників ви знаєте?
6. Які українські народні страви ви знаєте?
7. Що означає вислів «зустріти з хлібом-сіллю»?
8. Які основні кольори української вишивки?
9. Які українські народні іграшки ви знаєте?

1. Чи вважаєте Ви необхідним дотримуватися законів держави?
 - А) Так;
 - Б) Частково;
 - В) Не можу відповісти.
2. Як ви ставитесь до людей, які порушують громадянську дисципліну?

- А) Позитивно;
 Б) Негативно;
 В) Не можу відповісти.
3. Що ви зробите, якщо станете свідком громадянського порушення?
 А) Пройду повз;
 Б) Повідомлю у поліцію;
 В) Не можу відповісти.
4. Що ви зробите, якщо ваш друг ображає та знущається над меншими?
 А) Повідомлю вчителя;
 Б) Скажу, що так робити не можна;
 В) Приєднаюся до нього, адже це так весело.
5. Чи повинні ви виконувати державні зобов'язання?
 А) Так;
 Б) Частково;
 В) Ні.
6. Як, на вашу думку, слід охороняти природу?
 А) не смітити, садити дерева, квіти, доглядати за тваринами;
 Б) будувати годівнички, поливати квіти;
 В) ламати гілки, руйнувати мурашники, збивати гнізда пташок.
7. Що означає вираз «повага до національної культури та традицій»?
 А) шанувати та цінувати традиції та культуру своєї країни;
 Б) примножувати культуру своєї держави;
 В) зневажати традиції своєї країни.

Анкета

1. Чи дотримуєтесь ви законів України?
2. Чи вважаєте ви себе мужнім?
3. Чи вважаєте ви себе патріотами держави?
4. Вас цікавлять події в країні?
5. Чи берете ви активну участь у суспільно-корисній роботі колективу?
6. Чи цікавитесь історією та культурою України?
7. Чи пишаєтесь тим, що ви українець?
8. Ви завжди доводите справу до кінця?
9. Чи дотримуєтесь правил етикету?
10. Чи відмовляєтесь ви від власних інтересів, коли доводиться допомагати іншим?

Додаток Б
Відповіді респондентів

Таблиця 1

Відповіді респондентів за опитуванням

Діти	К-сть балів	Рівень
1	20	Високий
2	6	Низький
3	11	Середній
4	18	Високий
5	5	Низький
6	10	Середній
7	4	Низький
8	8	Середній
9	4	Низький
10	9	Середній
11	11	Середній
12	15	Високий
13	12	Середній
14	5	Низький
15	7	Низький
16	3	Низький
17	19	Високий
18	11	Середній
19	5	Низький
20	9	Середній
21	15	Високий
22	3	Низький
23	12	Середній
24	15	Високий
25	17	Високий
26	4	Низький
27	6	Низький
28	20	Високий
29	12	Середній
30	10	Середній
31	6	Низький
32	3	Низький

Відповіді респондентів за анкетуванням

Діти	К-сть балів	Рівень
1	6	Середній
2	3	Низький
3	2	Низький
4	8	Середній
5	4	Низький
6	9	Середній
7	10	Високий
8	4	Низький
9	2	Низький
10	7	Середній
11	4	Низький
12	8	Середній
13	6	Середній
14	9	Середній
15	10	Високий
16	5	Середній
17	8	Середній
18	3	Низький
19	1	Низький
20	8	Середній
21	5	Середній
22	10	Високий
23	6	Середній
24	3	Низький
25	10	Високий
26	9	Середній
27	3	Низький
28	7	Середній
29	10	Високий
30	5	Середній
31	10	Високий
32	10	Високий

Додаток В

Відповіді респондентів при повторному діагностовунні

Таблиця 1

Відповіді респондентів за опитуванням

Діти	К-сть балів	Рівень
1	20	Високий
2	9	Середній
3	12	Середній
4	18	Високий
5	15	Середній
6	18	Високий
7	4	Низький
8	8	Середній
9	4	Низький
10	9	Середній
11	11	Середній
12	15	Високий
13	19	Високий
14	5	Низький
15	9	Середній
16	3	Низький
17	19	Високий
18	11	Середній
19	10	Середній
20	9	Середній
21	15	Високий
22	3	Низький
23	18	Високий
24	15	Високий
25	17	Високий
26	11	Середній
27	10	Середній
28	20	Високий
29	19	Високий
30	17	Високий
31	11	Середній
32	12	Середній

Відповіді респондентів за анкетуванням

Діти	К-сть балів	Рівень
1	10	Високий
2	8	Середній
3	6	Середній
4	8	Середній
5	4	Низький
6	9	Середній
7	10	Високий
8	8	Середній
9	5	Середній
10	7	Середній
11	4	Низький
12	8	Середній
13	6	Середній
14	9	Середній
15	10	Високий
16	5	Середній
17	8	Середній
18	8	Середній
19	1	Низький
20	10	Високий
21	5	Середній
22	10	Високий
23	10	Високий
24	8	Середній
25	10	Високий
26	9	Середній
27	3	Низький
28	10	Високий
29	10	Високий
30	5	Середній
31	10	Високий
32	10	Високий